

Okviri rasprave o abortusu u Hrvatskoj

Pešić, Ana-Marija

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:269336>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-02**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
ODSJEK ZA KULTURALNE STUDIJE

Ana-Marija Pešić

Okviri rasprave o abortusu u Hrvatskoj

(diplomski rad)

Mentor: dr.sc. Benedikt Perak

Rijeka, 2018.

SAŽETAK

Ovaj radi bavi se tematikama kognitivne lingvistike, metafora i uokviravanja specifičnih stavova prema pobačaju i kao takav pruža deskriptivan uvid u dva najčešća oprečna stajališta prema istom. Temeljni pristup kojim se povodim jest Lakoffova interpretacija dvaju modela obitelji; Strogog Oca i Skrbnog Roditelja koja formiraju svojevrsnu bazu dva oprečna načina shvaćanja morala i vrijednosti karakteristična za konzervativna i progresivna stajališta. Kako će se pokazati, ta su dva modela temelj u uokviravanju specifičnih društvenih, religijskih i političkih tema, a time i koncepta abortusa koji postaje sve aktualnija tema hrvatskog diskursa. Kroz projekciju ova dva načina razmišljanja na lijevu i desnu ideološku sferu hrvatske javnosti, zaključujem kako su konzervativnija stajališta puno više medijski zastupljenija i efektivnija u uokviravanju vlastitih moralnih stajališta.

KLJUČNE RIJEČI: abortus, kognitivna lingvistika, metafora, uokviravanje, konzervativnost, progresivnost, mediji.

Sadržaj

1. Uvod	3
2. Metodologija.....	3
3. Uvod u jezične konstrukcije	5
3.1. Jezikom do metafore.....	5
3.2. Metafora, metonimija i njihova primjena.....	8
3.3. Metafora u emociji, politici i moralu.....	11
4. Politički um	14
4.1. Okviri, uokviravanje i reuokviravanje u politici	15
4.2. Konzervativan um kroz model Strogog Oca	18
4.3. Progresivan um kroz model Skrbnog Roditelja.....	24
4.3. Sistemska uzročnost	29
4.4. Pobačaj kroz prizmu konzervativaca i progresivaca	30
5. Konzervativni pokreti i ljudska prava u Hrvatskoj.....	34
5.1. Referendum o ustavnoj definiciji braka	35
5.2. Medijska potpora manjinama	37
5.3. Konzervativne hrvatske udruge i njihova poveznica s religijom	40
6. Hrvatski okviri rasprave o abortusu	44
7. Zaključak	54
8. Literatura	56

1. Uvod

Prateći različite medije i njihove sadržaje u recentnije vrijeme, možemo primijetiti učestalost tematika koje se bave ponovnim otvaranjem diskursa o pobačaju. Ne samo da su takve tematike u velikom broju slučajeva eksplicitno izražene kroz ili negativan ili pozitivan stav, već se kroz njih očituje i određena potreba da svatko formira vlastito stajalište spram moralnoj prosudbi istog. Iako se pravo na izbor nije dovodilo u pitanje još od sedamdesetih godina bivše Jugoslavije, izbjegavanje konkretnog izjašnjavanja vladajućih garnitura hrvatske politike oko ove problematike jednim dijelom može inicirati na njegovu ugroženost. Ako postoji osoba u Hrvatskoj koja još uvijek posjeduje indiferentan ili nedefiniran stav o abortusu kao metodi prekida trudnoće, sada je ključno vrijeme da ga definira.

Polje jezika u kontekstu kognitivne lingvistike postaje svojevrsnim borbenim poljem gdje se dva dominirajuća stajališta o abortusu susreću, ali vrlo rijetko uspostavljaju kvalitetnu interakciju koja može iznjedriti svojevrsna kompromisna rješenja. Objasniti zašto je to tako, upravo je primarni cilj ovog rada.

Prateći ključne koncepte kognitivne lingvistike u raspravi o legitimizaciji određenih ideja u ljudskom mozgu, došla sam do zaključka o postojanju dva suštinski različita modela razmišljanja. U suodnosu s nužno povezivim moralnim relacijama, ovi modeli korespondiraju s konzervativnim i progresivnim modelom razmišljanja koji nadalje formiraju naša društvena, politička i religijska stajališta.

Primarnu bazu shvaćanja uvjetuje afirmacija stava kako činjenice same po sebi ne mogu ostvariti relacije u ljudskom mozgu, već se one specifičnim procesom uokvirivanja prevode na svojevrsan jezik koji će korespondirati s moralnim bazama našeg razmišljanja. U tom kontekstu, ako želimo potaknuti nečije razmišljanje ili mu suprotstaviti vlastito, moramo pronaći način na koji nećemo aktivirati već postojeće okvire njegovog razmišljanja. Cilj ovog

rada je detektirati, razumjeti i moralno definirati različite baze lijevog i desnog stajališta o abortusu te uvidjeti zastupljenost istih unutar javne sfere ovih prostora.

2. Metodologija

Svoj diplomski rad prvenstveno baziram na sumiranju i razradi specifičnih teorijskih obrazaca kognitivne lingvistike te njihovoj projekciji na sam predmet analize. Na početku, u uvodu u jezične konstrukcije, vodit ću se teorijama različitih autora kao što su Ranko Matasović, Ferdinand de Saussure, Noam Chomsky, Dirk Geeraerts, Hubert Cuyckens te brojni drugi koji su kroz svoje radove doprinijeli upotpunjavanju definicije kognitivne lingvistike i metafore kao njenog ključnog alata. Centralna ideja ovog rada bazirana je na dva modela obitelji, koje je Georg Lakoff prikazao ključnim okosnicama u dihotomiji dvaju političkih stajališta američkog društva. Kroz model Strogog Oca i model Skrbnog Roditelja koje je autor razradio u knjigama *Don't Think of an Elephant* (2014), *Moral Politics: How Liberals and Conservatives Think* (2002), *Whose Freedom?* (2006) i *The Political Mind* (2008), objasnit ću moralne baze razmišljanja između progresivnog i konzervativnog agenta. Konačno, različite hijerarhije tih moralnih postavki projicirat ću na pitanje samog abortusa kako bih detaljnije pojasnila okvire unutar promišljanja ovog koncepta. Sama analiza u radu bazirana je na temelju web korpusa hrvatskih tekstova *hrwac22* i najčešćih leksičkih relacija s pojmovima abortusa i pobačaja. Osim toga, ključne moralne postavke bazirane na modelima Strogog Oca i Skrbnog Roditelja detektirala sam u medijskim prijenosima konzervativne inicijative Hod za život održane 19.05.2019. godine. Kao domenu medijskog istraživanja odabrala sam prijenose- uživo portala *Index.hr*, *Novi list* i *Slobodna Dalmacija* kao preslike tri grada u kojima se Hod održao.

3. Uvod u jezične konstrukcije

Na samom početku rada smatram ključnim definirati jezik distinktivnim obilježjem ljudskog roda te pružiti uvid u konstrukcije koje su proizašle iz njega kao takvog. Ovo poglavlje služi kao svojevrsna poveznica između jezika i misli te kroz kognitivnu lingvistiku dolazi do pojmova metafora i metonimije. Uviđajem njihove uporabe u konstruiranju diskurza o emocijama, moralnosti i politici, cilj je odmagliti granicu između svjesne i nesvjesne moći jezika.

3.1. Jezikom do metafore

Jezik je predmet različitih proučavanja, njegove analize prošle su razne perspektive, a dotakli su ga se brojni teoretičari, kako lingvisti tako i sociolozi, psiholozi, filozofi te brojne druge grane prirodnih i društvenih znanosti. U završnom radu (2015) navela sam neke od bitnijih teorija na koje ću se referirati i sada.

Prije svega, na jezik moramo gledati kao na distinktivno obilježje ljudskog roda naspram ostatka životinjskog svijeta. U svojem djelu *Jezična raznolikost svijeta*, Ranko Matasović (2011) navodi četiri specifična jezična čimbenika koja tvore distinkciju između ljudskog jezika i životinjskog glasanja. Evolucijski proces uvjetovao je neurofizičke promjene koje čovjeku omogućuju artikulaciju govora, a jezična rekurzija proces je koji omogućava složene sintaktičke strukture i kombinaciju gramatičkih kategorija. Postojanje metafore u ljudskom govoru, kao i činjenica da se na jedinku može ukazati specifičnim izrazima koji se tumače u strogoj poveznici s kontekstom ili perspektivom, karakteristika je isključivo ljudskog roda. Matasović (2011) kao četvrtu distinkciju ističe socijalnu dimenziju, sposobnost čovjekovog prisvajanja jezika od strane vlastitih predaka. „Nije dovoljno da jezični iskazi nešto znače, iskazuju se glasovima i imaju određenu strukturu: važno je da ljudi koji ih proizvode namjeravaju njima nešto učiniti u svijesti drugih ljudi.“ (Matasović 2011: 40). Čimbenike koje Matasović navodi, mogu se opisati kroz sastavnice ljudskog jezika; fonologiju, morfologiju, semantiku i pragmatiku (ibid: 42).

Jezik je bio predmet proučavanja još u Helenizmu, a utjecaj istih evidentan je i u kasnijim antičkim proučavanjima. U knjizi *Language and Learning: Philosophy of Language in the Hellenistic Age* (2005) Dorothea Frede i Brad Inwood naglašavaju tri središnja interesa antičkih škola; pitanje o porijeklu jezika, dvojba o međuovisnosti jezika i misli u cjelini te pitanje tretiranja jezika kao tehničkog subjekta s vlastitim pravilima, kako bi se gramatiku uzdignulo iz domene pukog empirijskog istraživanja i jezičnog promatranja (Frede i Inwood, 2005 prema Pešić, 2015: 4).

Veliku ulogu u proučavanju jezika svakako je odigrala teorija strukturalizma Ferdinarda de Saussurea koji je svoju teoriju temeljio na binarnim opozicijama, dvojnostima koje podrazumijevaju međusobno suprotstavljene elemente. Unutar svojeg proučavanja, izdvaja pet bitnih dihotomija; „jezik i govor, označitelja od označenog, eksternu i internu lingvistiku, sinkronijsko i dijakronijsko proučavanje jezika te sintagmatske i paradigmatičke jezične odnose” (de Saussure, 2000 prema Pešić, 2015:7). Osim toga, de Saussure inzistira na arbitrarnoj poveznici i sustavu ekvivalencije između označitelja i označenog. Prema tome, vrijednost jednog jezičnog elementa ovisi o istodobnoj prisutnosti elemenata oko njega, dok su glasovne razlike među njima izvor specifičnih značenja (ibid: 7). U svojim teorijama, de Saussure često zanemaruje etnološke, povijesne, geografske, književne i ostale perspektive jer promatra jezik kao zasebni sustav s vlastitim redom.

Lingvističke su teorije, još od spomenutih antičkih vremena u konstantnom promišljanju između prvenstva riječi ili misli u ljudskome rodu. Autor Burrhus Frederic Skinner (1957) izlaže radikalnu biheviorističku teoriju jezika prema kojoj su misli nužne reakcije na podražaj koji dolazi iz jezične okoline, a govor usvojeni motorički proces u službi njezinih reprodukcija (Skinner, 1957 prema Pešić, 2015: 8). S druge strane, Noam Chomsky (2002) ukazuje na problematiku biheviorističkog modela obraćajući pažnju na gramatičku tvorbu. Unutar njegove definicije, jezična sposobnost govornika supostoji uz nužno poznavanje jezičnih pravila, dok

su lingvisti zaduženi za proučavanje sastavnica, njihovo prisvajanje i uporabu (Chomsky, 2002 prema Pešić, 2015: 8). Chomsky naglašava važnost urođenih ljudskih spoznajnih sposobnosti koje uvjetuju tvorbu jezičnih iskaza, što bi lingvistiku proširilo u domenu kognitivnih znanosti (ibid).

Pri definiranju kognitivne lingvistike, *kognitivno* podrazumijeva intermedijalne informacijske strukture pri susretu čovjeka i okolinom. Autori Dirk Geeraerts i Hubert Cuyckens (2007) u djelu *The Oxford handbook of Cognitive linguistic* daju uvid u temeljne domene proučavanja kognitivne lingvistike, kao i na praktičnu uporabu istih. Jezik je u tom kontekstu sredstvo organizacije, prenošenja i obrade tih informacija. Predstavlja svojevrsan „repozitorij svjetskog znanja, strukturiranu zbirku značajnih kategorija koja nam pomaže nositi se sa svakodnevnim novim iskustvima i s pohranom starih informacija” (Geeraerts i Cuyckens 2007: 5). Njihova perspektiva primarno naglašava kategorizacijsku funkciju jezika, odnosno mišljenje svrstava u definiciju lingvističkog fenomena. Poveznica klasične i kognitivne lingvistike unutar njihovog rada ujedinjuje tezu o posredničkoj prirodi znanja. Ono je uvjetovano mentalnim reprezentacijama koje tvore epistemološku vezu između subjekta i objekta. Međutim, kognitivni lingvisti zagovaraju pristup prema kojem jezično znanje ulazi u kružni proces, definira se kroz znanje o samom jeziku, ali i kroz znanje o svijetu kojeg posreduje. “Dok gramatičare zanima *znanje o jeziku*, kognitivni lingvist zaokupljen je znanjem dobivenim *kroz jezik*” (ibid: 6). Primjena kognitivne lingvistike se, prema autorima usmjerava na resemantizaciju gramatike te u primarni fokus stavlja odnos između jezika i konceptualizacije (ibid:6). Ključni pojmovi pri razumijevanju kognitivne lingvistike odnose se na metaforu i njoj blisku metonimiju. Da bi razumjeli iste, moramo se osvrnuti i na koncept kategorizacije.

Vyvian Evans i Melanie Green (2006) kroz svoju knjigu *Cognitive Linguistics; An Introduction* pridaju pažnju konceptu kategoriziranja, bitnog pri shvaćanju samih jezičnih

struktura, metafora i metonimija. Definirajući kategorizaciju kao „našu sposobnost da identificiramo entitete kao članove određene grupe“, autorice naglašavaju važnost odabira riječi kao reference na određeni entitet (Evans i Green 2006: 168). Kognitivno opredjeljenje koje se jasno razlučuje unutar kategorizacije, primjenjivo je na lingvističku organizaciju. Evans i Green, prateći teoriju Eleonor Rosch primjećuju specifičan prototip u okvirima kategorizacije. Suprotno dugo utaborenom stajalištu kako se članstvo unutar kategorizacije svodi na princip „sve ili ništa“, prototip podrazumijeva postojanje određene hijerarhije u samoj grupi (ibid: 168-169). Tako ćemo kategoriji sportaša puno prije pripisati nogometaša, nego, primjerice, igrača bridža.

3.2. Metafora, metonimija i njihova primjena

Autorica Lia Formigari je u svojem predavanju pod nazivom *Metafora od Vica do kognitivne lingvistike*¹ dala jednostavan retrospektivni pogled na teorije vezane uz metaforu i njezinu bitnu poziciju unutar jezika. Okosnicu u proučavanju metafore, prema autorici svakako su ostvarili Georg Lakoff i Mark Johnson godine u svojem djelu *Metaphors we live by* (1980). Prateći njihovu misao autorica zaključuje kako su metafore „...najjače i sve uvjerljivo oruđe ovog mentalnog „utjelovljenja“: one nisu jednostavno pitanje riječi, nisu samo lingvistički fenomen ili isključivo lingvistički fenomen, već duboko zadiru u samu misao kao i u djelovanje, one strukturiraju našu percepciju i naše shvaćanje svijeta.“ (Formigari 2009: 1). Osim spomenutih autora na koje ću se referirati i kasnije, autorica Formigari ističe važnost Gian Battiste Vice, navodeći kako on naglašava specifičnu ulogu metafore u predočavanju duhovnih apstrakcija kroz tjelesni oblik, postavljajući takvu strategiju uma među principe temeljnih kognitivnih sredstava. „Vico primjećuje kako je u modernim jezicima jezični korpus sastavljen

¹ Tekst predavanja kojeg je Lia Formigari održala na Odsjeku za filozofiju Sveučilišta u Zagrebu 2. ožujka 2009. „objavljeno na stranicama Filozofskog Fakulteta u Zagrebu, prijevod Bogdanić: <http://www.ffzg.unizg.hr/filoz/wp-content/uploads/2011/09/> (pristup: 31.08.2015.)

od metafora, slika, komparacija, okolišnih izraza i sličnog, što su načini izražavanja onoga koji 'ne umije nazivati stvari vlastitim imenima'." (ibid: 10).

Ako se vratimo na Lakoffa i Johnsona, na izdanje *Metaphors we live by* iz 2003. godine, lako uviđamo važnost metafore, ne samo kao karakteristike jezika, već i kao ključnog faktora u formi mišljenja i ponašanja ljudskog bića. Konceptualni sistem čovjeka velikim je dijelom nesvjestan, odnosno razmišljanje i djelovanje postaju automatski procesi. Bitno je razumjeti da se ti procesi baziraju na konceptualnim sistemima koje koristimo u samoj komunikaciji, što bi značilo da jezik ima specifičnu ulogu dokaznog materijala (Lakoff i Johnson, 2003). Autori također koriste primjer pojma rasprave i konceptualne metafore RASPRAVA je RAT. Kada koristimo izraze poput „tvoje su tvrdnje neobranjive“ ili „ne mogu ga pobijediti u raspravi“, mi uistinu percipiramo raspravu kao rat koji kao ishod nosi pobjedu ili poraz i prema tome, esencija metafore jest „razumijevanje i doživljavanje određene stvari u terminima druge.“ (ibid: 6). Njihov koncept metafore poprilično zamagljuje razliku između jezika i same misli. Tako je metaforička struktura prisutna u samoj konceptualizaciji, a ne isključivo u jezičnim procesima (ibid: 7). Autori primjećuju ograničavajuću problematiku primjene strukturne metafore; nužno zanemarujemo ostale aspekte koncepta koji nemaju dodirnih točaka sa zamjenskim terminima kroz koji ga tumačimo. Primjerice, „...ako smo zaokupljeni aspektima borbe, zaboravljamo kooperativne aspekte rasprave.“ (ibid: 9). Važno je uvidjeti kontekst kroz koji percipiramo određenu rečenicu. Metaforička struktura u situaciji gdje kontekst diktira razumijevanje postaje samo djelomična, pri čemu pojmovi koje koristimo ne mogu biti istovjetni sa zamjenom koju smo upotrijebili (ibid).

Osim strukturne metafore, Lakoff i Johnson definiraju orijentalnu metaforu koja podrazumijeva prostornu konceptualizaciju. SRETAN je GORE, a TUŽAN je DOLJE, prisutne su u izrazima kao što su „podiglo mi se raspoloženje“ ili „padam u depresiju“, a usko su povezani uz kulturološko ili psihičko iskustvo (Lakoff i Johnson 2003: 15). Kulturalna

koherencija diktira odabir specifične psihološke baze, a većina fundamentalnih vrijednosti povezana je s metaforama prisutnim u fundamentalnim konceptima te iste kulture. Kada kažemo „bit će bolje u budućnosti“ primjećujemo koherenciju s metaforama BUDUĆNOST je GORE i DOBRO je GORE, noseći u sebi koncept progresa (ibid: 23).

Osim dvaju spomenutih, autori navode i skup ontoloških metafora definirajući ih kao razumijevanje vlastitog iskustva u terminima objekata ili uniformiranim supstancama. Tako ljudsko iskustvo s fizičkim objektom (posebno svojim tijelom) stvara predispoziciju za raznolikost ovog tipa metafora. Kroz ontološke metafore, ljudi su fizička bića odijeljena od ostatka svijeta, percipirajući ga kao nešto izvanjsko; spremnici ograničene površine i orijentacije (ibid: 30). Personifikacija je najizraženija forma ontološke metafore, prema kojoj se fizički objekti definiraju kroz elemente živih bića. Kroz nju razumijemo širok spektar neljudskih entiteta primjenjujući termine ljudskih karakteristika i aktivnosti (ibid: 30).

Pojavu koju često možemo zabunom pripisati personifikaciji, a zapravo stoji kao njen oprečni pojam jest koncept metonimije. Lakoff i Johnson (2003) za to koriste primjer izjave „Šunka – sendvič čeka račun“ kako bi ukazali na bliskost ova dva lingvistička koncepta. Šunka – sendvič u ovom slučaju nije personificiran objekt, već stoji kao individualizirani entitet, zamjena za cjelinu s kojom ga povezujemo (ibid: 37). Autori prave jasnu razliku između metafore i metonimije: „Metafora je u principu način shvaćanja jedne stvari u terminima druge, a primarna funkcija joj je razumijevanje. Metonimija, s druge strane, prvenstveno ima referencijalnu funkciju; dozvoljava nam da koristimo određen entitet koji stoji za drugog.“ (ibid: 36). Također, metonimija, za razliku od metafore stavlja u fokus specifičan aspekt cjeline koju predstavlja. Primjerice, kada koristimo izraz „trebaju nam dobre glave za ovaj posao“, glava je referenca na inteligentnog čovjeka (ibid: 37). Često direktna uzročna ili fizička asocijacija omogućuje očitije iskustvene temelje za metonimiju od onih prisutnih u metafori. Autorice Dunja Brozović Rončević i Milena Žic Fuchs u radu *Metafora i metonimija kao*

poticaj u procesu imenovanja (2004) čak i uzdižu važnost metonimije nad važnošću metafore. Definiiraju pogled na metonimiju „...kao na konceptualnu projekciju neobično važnu u konceptualizaciji svijeta koji okružuje čovjeka.“ (Brozović i Žic 2004: 96).

Kako bi zaokružili ovaj pojednostavljeni uvod u metaforu i metonimiju kao važne lingvističke konstrukcije, bitno je spomenuti i Zoltana Kövecsesa i njegovo djelo *Metaphor; A Practical Introduction* (2010). Kroz njega autor definira tri modela metafora: supraindividualni, individualni i subindividualni. Prvi se odnosi na refleksiju dekontekstualiziranih metafora unutar jezika i kulture, drugi na refleksiju kod samog individualnog govornika, a treći na univerzalne aspekte različitih otjelovljenja (Kövecses 2010: 321). Pri ovakvoj podjeli jasna je međusobna korelacija jezika, kulture, uma i ljudskog mozga primjenjiva u bilo kakvoj analizi metafore (ibid: 321).

Primarna uloga metafore na koju će se fokusirati ovaj rad bit će bazirana na primjeni iste unutar politike i medijskog obraćanja javnosti. Iz tog razloga ukratko ćemo približiti njezinu primjenu u oformljavanju emotivnih izraza te karizmatičnih političkih obraćanja. Metafora je, zbog specifičnog prikrivenog modela uokvirivanja koji stoji iza nje, često bila pogrešno generalno karakterizirana kao loš i manipulativan proces. Međutim, samo razotkrivanje procesa koji stoje iza nje postavlja je u svojevrsnu domenu prirodnih, gotovo bioloških procesa koji se mogu iskreno i efektivno koristiti unutar bilo kojeg diskurza.

3.3. Metafora u emociji, politici i moralu

Nastavno na prethodno spomenutog autora Zoltana Kövecsesa, uporaba metafore pri izražavanju emocija ponovno predstavlja svojevrsnu simbiozu psihološkog, biološkog i kulturnog identiteta. Autor u djelu *Metaphor and Emotion: Language, Culture and Body in Human Feeling* (2004) propituje dihotomiju tijela i kulture. Prema njemu, metaforički jezik u prikazu emocije, kultura koja ga okružuje i ljudska psiha čine integrirani sustav u kojem emocija djeluje. Metafore emocija posljedica su vlastitih otjelovljenih iskustava svakog

individualca, ali i specifičnih kulturalnih modela definiranih prema unikatnim metonimijskim i metaforičkim obrascima karakterističnih za pojedinu kulturu. On stoga tvrdi da se većina konceptualizacija emocija može svesti na termine siline dinamike (EMOCIJA je SILA), a samo mali dio na individualne i nezavisne pojmovne metafore (Kövecses 2004: 7). Kroz analizu metaforičkih konstrukcija emocije straha, Kövecses primjećuje generalne ishodišne domene poput TEKUĆINA U SPREMNIKU, PROTIVNIK, TERET, ali i one specifičnije poput SKRIVENI NEPRIJATELJ, NADNARAVNO BIĆE. Također je zanimljiva metafora SUBJEKT STRAHA je PODIJELJENO SEBSTVO, prema kojoj sebstvo izlazi iz spremnika tijela onda kada gubi kontrolu nad vlastitim emocijama (ibid: 24). Autor u kontekstu ljubavnog diskurza definira ljubav kao simbiozu odnosa i emocije. Centralna metafora ljubavi je pojam CJELINE, a dugo zanemarivana metafora povezuje uz ovu emociju jest OBJEKT LJUBAVI je POSJEDOVANI OBJEKT (ibid: 27). Diskurz koji prati emocije gotovo je u potpunosti metaforički koncipiran. Čak je i najbazičnije ljudsko shvaćane emocije metaforičko, a ne doslovno. „Međutim ono malo „nemetaforičnog“ presudno je u konceptualizaciji domena emocije i predstavlja iskustvenu osnovu ovog velikog metaforičkog sustava.“ (ibid: 86).

Prije nego što definira moć metafore u političkim govorima, Jonathan Charteris Black se u svojoj knjizi *Politicians and Rhetoric – the Persuasive Power of Metaphor* (2005) osvrće na medijsku interpretaciju istih. Pri analizi novinskih izvještaja, autor primjećuje funkciju metaforičkih koncepata u razjašnjavanju i približavanju onih koncepata koji su apstraktniji ljudskom mozgu. Metafore mogu služiti oslikavanju novinarskog stajališta prema određenoj političkoj tematici i jednako tako utjecati na interpretaciju čitatelja. Određene metafore postaju neizbježne u referiranju na određene političke ideje, a povod njihove konstrukcije te njihova zastupljenost u medijskom prostoru mogu biti ključan faktor promjena u političkom položaju (Charteris-Black 2005: 4). Autor ističe kako je metafora granica između racionalne baze ideologije nekog političkog vođe te njezinih mitskih elemenata. Specifičnom uporabom ona

postaje svojevrsan okidač za nesvjesnu emocionalnu asocijaciju vezanu uz prisutnu vrijednost određene kulture. Zbog aktivacije i svjesnog i nesvjesnog kod određenog slušatelja ili čitatelja, metafora posjeduje potencijalnu snažnu uvjerljivost koja iziskuje intelektualnu i emocionalnu reakciju. Utjecaj može biti direktan kao što je u opisu ili analizi određenog političkog pitanja, ali i indirektan – razvija specifične osjećaje o širem kontekstu vezanom uz to isto političko pitanje (ibid: 5). Kao cilj svog djela, autor Charteris Black ističe upravo podizanje kritičkog promišljanja o ulozi i primjeni specifičnih jezičnih konstrukcija u političkim govorima. „Jezik, poput sirenine pjesme, može posjedovati magičnu kvalitetu koja nas povodi za katastrofom koja se suprotstavlja našoj želji. Metafora i mit pružaju umirujuće narativne strategije koje olakšavaju put do moći, ali ponekad prkose kritičkom angažmanu na koji ova knjiga poziva.“ (ibid: 212). Kritičko promišljanje na koje autor poziva, trebalo bi rasvijetliti razloge zbog kojeg smo privučeni tuđim namjerama suprotno svojim stajalištima.

Govor Georgea Lakoffa, *The Political Mind*, objavljen na FORA TV-u² može poslužiti kao kratak uvod u ono o čemu ću pisati u drugom dijelu rada. U svojim recentnijim radovima pa tako i u ovom govoru, Lakoff analizira i razlaže razliku u promišljanjima konzervativaca i progresivaca na američkoj političkoj sceni. Kako bi dekonstruirao čestu pretpostavku o emociji koja prkosi razumu, Lakoff navodi kako ne možemo biti racionalni ako nismo emocionalni što prati specifičnu strukturu mozga; sadržajni dio povezan je s emocionalnim djelom mozga³ (Lakoff prema Pešić 2015: 23). „Iz tog razloga emocionalni narativi, koji su prisutni i u biografijama političkih vođa imaju specifičnu ulogu u kreaciji i valorizaciji njihovih postavki. Ljude ne promatramo objektivno, nego ih razumijemo uz pomoć ranije spomenutih narativa te tako razumijevamo i same sebe.“⁴

² Georg Lakoff: *The Political Mind*: http://library.fora.tv/2008/06/20/George_Lakoff_on_The_Political_Mind (pristup 31.08.2015.)

³ Ibid.

⁴ Ibid.

Američka politička situacija, odnosno primarna dihotomija između progresivaca i konzervativaca neodvojiva je od američkog povijesnog konteksta. Međutim, postavke koje George Lakoff primjećuje u razlici između ova dva tipa rasuđivanja mogu poslužiti kao okosnica za razumijevanje opreke između političkog lijevog i političkog desnog bilo koje zapadne kulture. Iz tog razloga, u drugom dijelu ovog rada razložiti ću ključne stavke koje stoje iza njegovih ideja kako bi ih kasnije primijenila na političku i medijsku situaciju u Republici Hrvatskoj.

4. Politički um

Nakon kratkog i pojednostavljenog uvoda u jezične strukture, u ovom dijelu pokušat ću čitatelju približiti razliku između načina razmišljanja u dva najčešća oprečna politička stajališta. Glavna nit vodilja ovog poglavlja bit će popularno – znanstveni rad ranije spominjanog Georga Lakoffa *Don't Think of an Elephant* (2014), u kojem je sažeo ključne postavke objavljene u svojim akademskim radovima *Moral Politics: How Liberals and Conservatives Think* (2002), *Thinking points* (2006), *Whose Freedom?* (2006), *The Political Mind* (2008) i *The Little Blue book* (2012). Nazivan ocem *framinga*. Lakoff u svojim radovima objašnjava kako su ideje ono što je najbitnije da bi *framing* bio efikasan. Ideje prethode politici, daju smisao činjenicama, proaktivne su, pozitivne i komuniciraju se u svakodnevnom političkom životu. Njegovi su radovi fokusirani na svojevrsnu binarnu opoziciju američke politike; na progresivce i konzervativce s jasno prisutnim afirmativnim stavovima prema onome što bi se u europskom kontekstu shvaćalo lijevom političkom orijentiranošću.

4.1. Okviri⁵, uokviravanje⁶ i reuokviravanje⁷ u politici

Prema Georgu Lakoffu (2014), najvažnije mozgovne strukture u razumijevanju politike mogu se izučavati kroz perspektivu uma, a nazivaju se okvirima. Te mentalne strukture oblikuju naše viđenje svijeta, a samim time i odluke koje donosimo i način na koji se ponašamo. Okviri prema kojima razmišljamo dio su onoga što znanstvenici nazivaju područjima kognitivne nesvjesnosti, a pristupamo im kroz jezičnu konceptualizaciju. „Sve su riječi definirane u odnosu na konceptualne okvire. Kad čujete riječ, njihov je okvir aktiviran u vašem mozgu.“ (Lakoff 2014: xii). Kao što sam naslov Lakoffovog djela implicira, način na koji pobuđujemo specifične neurone zadužene za „otvaranje“ određenih okvira u našem mozgu nimalo se ne razlikuje od načina na koji se ti isti okviri „otvaraju“ pri upotrebi negacija u tim načinima. Prema tome, „kad raspravljate s nekim tko je suprotnog stajališta i upotrebljavate njihov jezik i okvire, vi aktivirate i ojačavate okvire sugovornika, a svoja vlastita gledišta potkopavate.“ (ibid: xii). Kako bi uspjeli promijeniti načine tuđih razmišljanja potreban je dug i nimalo lak proces re-uokviravanja koji zahtijeva svojevrsan novi jezik.

U ovom kontekstu ključno je spomenuti još jednu dimenziju jezika koju Lakoff napominje u djelu *Whose Freedom?*(2006), a odnosi se na njegovu repetitiju. Uzastopnim ponavljanjem određene fraze, neuronski sklopovi jačaju i u konačnici oformljuju snažne veze, a to se događa svaki put kada naučimo novu riječ. Isto tako, ako uzastopno ponavljamo riječ „sloboda“ povezujući je s konzervativnom tematikom, u mozgu ćemo fizički oformiti snažnu povezanost tih koncepata (Lakoff 2006: introduction). Ako se vratimo na kontekst re-uokviravanja, Lakoff (2014) navodi kako se ono „više odnosi na pristupanje onome u što mi i naši istomišljenici već podsvjesno vjerujemo, osvještavamo i ponavljamo sve dok ne uđe u uobičajen politički diskurs.“ (ibid: xiii). Autor navodi kako konzervativci, za razliku od progresivaca, posjeduju

⁵ Eng. frames

⁶ Eng. framing

⁷ Eng. reframing

opsežan i sofisticiran sistem komunikacije koji je baza za bilo koju promjenu diskurza. Proces re-uokviravanja u Lakoffovoj ideji odnosi se na svojevrsni pomak određenih koncepata iz nesvjesnih dijelova mozga u svjesne. „Riječ je o tome da naučimo izraziti ono u što doista vjerujemo na način koji će omogućiti onima koji dijele naša uvjerenja da razumiju to u što vjeruju i da postupaju u skladu s tim vjerovanjima.“ (ibid: xiii). Ovdje autor upozorava na zamku korištenja takozvanog Orwellijanskog jezika – jezika koji znači suprotno od onog što tvrdi. Kao primjer navodi Busheve politike službenih naziva „Inicijativa čistog neba ili „Zdravih šuma“, kada je ono što su te politike inicirale bilo sasvim suprotno: „Račun prljavog neba“ i „Račun uništavanja šuma“ (ibid: 19-20). Prema Lakoffu, ovakav pristup je pokazatelj slabosti: koristi se onda kada je osoba ranjiva i ne može otvoreno definirati ono što misli (ibid: 20).

Uzevši prethodno navedeno u obzir, Lakoff (2014) navodi još jednu bitnu stavku, a tiče se donošenja političkih odluka, primjerice glasanja i krive pretpostavke o tome kako ljudi glasaju prema vlastitom interesu. „Ljudi glasaju prema svojem identitetu. Glasaju prema svojim vrijednostima. Glasaju prema onome sa čime se identificiraju.“ (ibid: 17).

Također, svi političari prema svojim moralnim postavkama djeluju u najboljoj mogućoj namjeri – pretpostavljati da netko, pritom misleći na političara suprotnih stavova od svojih, svjesno i namjerno donosi politički zle odluke prema autoru je sasvim pogrešan pristup (ibid: xiii). Međutim, moramo imati na umu kako su upravo moralne postavke i njihove baze u svojoj srži različite. Time se razlikuju i definicije dobrog i lošeg kod oponentnih političara. „Svaka je politika moralna, ali ne djeluju prema istom shvaćanja moralnosti“ (ibid: xiv). Važno je napomenuti kako veliki broj ljudi u svom životu djeluje na oba moralna principa; i konzervativnom i progresivnom. Neurološki sklopovi omogućuju uključivanje i isključivanje određenih sistema ovisno o različitoj problematici (ibid: xiv). Kako smo ranije spominjali, koncept racionalizma definiran je uz usku povezivost s emocijama što dekonstruira zastarjelu

definiciju razuma. Vodeći se istom, mnogi progresivci još uvijek vjeruju kako su činjenice „oslobađajuće“ same po sebi. Međutim, autor naglašava kako su unatoč potencijalnoj važnosti, činjenice beskorisne ako se ne uokviravaju u terminima njihove moralne važnosti. „Ako se činjenice ne uklapaju u postojeće okvire u mozgu, okviri ostaju i činjenice se ignoriraju, izazivaju ili umanjuju.“ (ibid: xiv).

Proučavajući dva oponirajuća američka politička stajališta, Lakoff je u svojem radu *Moral Politics: How Liberals and Conservatives Think* (2002) došao do zaključka kako svaki unutar svojih fragmentiranih problematika ima zajedničku poveznicu. Između progresivnih i konzervativnih stajališta, autor primjećuje prisutnost uvijek istih metaforičkih oblika kada se govori o naciji, a ona su neodvojiva od inzistiranja na obiteljskim vrijednostima (Lakoff 2010: 153). Gotovo sve metafore o naciji, (Founding Fathers, The Daughters of the American Revolution, sending our sons to war⁸) imaju domenu u obitelji. Takvo ishodište ne čudi, s obzirom na to da su velike društvene skupine često portretirane kroz one manje, kao što su zajednica i obitelj. Metaforu NACIJA je OBITELJ prate konceptualne metafore VLADA je RODITELJ i GRAĐANI su DJECA. Prema ovim metaforama, određeni koncepti poput zaštite vlade nad svojim građanima percipirani su kao zaštita roditelja nad svojom djecom. Određeni zaključci se, kao i u ostalim konceptualnim metaforama nadjačavaju pa tako nećemo očekivati da Vlada uspavljuje svoje građane kao što bi to činili stvarni roditelji (Lakoff, 2002: 154). Međutim, ista metafora naciji pripisuje dva različita modela obitelji. Svaki od njih ima drugačiji moralni sistem koji se kod konzervativaca bazira na modelu Strogog Oca, a kod progresivca na modelu Skrbnog Roditelja. (ibid: 154).

Prije nego što prijeđem na drugi dio ovog poglavlja, moram napomenuti kako su modeli roditelja o kojima ću pisati prateći teoriju Georgea Lakoffa objavljenoj u knjizi *Moral Politics: How Liberals and Conservatives Think* (2010), idealizirani i primjenjivi isključivo

⁸ Osobni prijevod: Oci osnivači, Kćeri Američke revolucije, slanje naših sinova u rat

metaforički. Prave obitelji su dakako kompliciranije od idealnog modela simplificiranog u svrhu ovog rada. Također, moramo imati na umu činjenicu da određene kulture mogu imati drugačije modele primjenjive na vlastitu obitelj, ali se mogu povoditi za ovima u političkom ili nekom drugom aspektu života. Kao što sam ranije napomenula, modeli se moraju razumjeti uz podrazumijevanje metafore NACIJA je OBITELJ; funkcionirajući u međuzavisnosti moralnih i političkih svjetonazora. Nadalje, modeli Strogog Oca i Skrbnog Roditelja su deskriptivni, a ne perspektivni. Opisuju kako ljudi razmišljaju, a ne kako bi trebali razmišljati. Modeli ne impliciraju kako su građani djeca, već kako su braća, a roditelj je vođa. Vrijednosti obitelji preslikani su u domenu nacije. Konačno, moramo imati na umu kako su ova dva modela roditelja velikim dijelom nesvjesna, ali mogu se razotkriti raznim metodama kognitivne znanosti. Prema Lakoffu (2002), svaki Amerikanac u svojem mozgu ima utisnuta oba modela bilo aktivno ili pasivno te iz tog razloga s lakoćom može razumjeti knjige ili filmove temeljene na modelu suprotnome vlastitom.

4.2. Konzervativan um kroz model Strogog Oca

Kako je prethodno navedeno, Lakoff (2014) dva različita temeljna poimanja nacije povezuje s dva različita poimanja obitelji, a baziraju se na Strogom Ocu ili Skrbnom Roditelju. Lakoff dolazi do takvog zaključka proučavajući rad jednog od vodećih američkih konzervativnih autora, Jamesa Dobsona. U svojem radu *Dare to Discipline* (1970), jedan od najutjecajnijih konzervativnih figura toga doba poziva svoje čitatelje na odgoj djece prema modelu Strogog Oca. Takav model, prema Dobsonovom zaključku, pruža svojevrsnu bazu za daljnje usvajanje stajališta bliskih desno orijentiranom političkom krilu, evanđelističkoj religiji, *laissez-faire*⁹ ekonomiji i neokonzervativnoj vanjskoj politici. Ključna postavka ovakvog pristupa odgoju djeteta jest naučiti ga poslušnosti (Dobson, 1992: 4). Kako je to temeljna ideja,

⁹ Nemješanje države u ekonomska pitanja

nju se ostvaruje pod svaku cijenu, često uporabom sile. Odgoj uz pomoć batina zagovaraju brojni konzervativni autori, neki od samog rođenja, a Dobson (1992) je u svojoj knjizi *The New dare to Discipline* nešto „liberalniji“: „Nema opravdanja za udaranje djece koja imaju manje od petnaest ili osamnaest mjeseci“ (Dobson 1992: 65 prema Lakoff 2014: 5).

U svojoj knjizi *Moral Politics: How Liberals and Conservatives Think* (2002) Lakoff navodi kako baza modela Strogog Oca leži u nizu pretpostavki: svijet je opasno mjesto i uvijek će biti jer je u njemu skriveno zlo (Lakoff 2010: 65). Svijet je također težak jer podrazumijeva kompetitivnost: u njemu postoje pobjednici i gubitnici. „Kroz kompeticiju otkrivamo tko je moralan, odnosno tko je samo-discipliniran i prema tome vrijedan uspjeha.“ (ibid: 68). Djeca se rađaju zla u smislu da samo žele ono zbog čega se osjećaju dobro, a to nije nužno i ispravno. Iz tog razloga, djecu se mora preodgojiti na dobro. Vratimo li se na disciplinu, racionalno opravdanje za bilo koji oblik kazne jest učenje djece da ne ponavljaju vlastite greške, odnosno razvijanje samo-discipline prema kojoj će postati poslušni i moralni. Bez kažnjavanja svijet će poći u krivom smjeru, udaljiti se od moralnosti (ibid: 67, 68).

Moralna snaga, prema Lakoffu (2002: 74) centralna je u modelu Strogog Oca. Podrazumijeva metafore:

- BITI DOBAR je BITI IZNAD
- BITI LOŠ je biti DOLJE
- ČINITI ZLO je PADATI
- ZLO je SILA (unutarnja ili vanjska)
- MORALNOST je SNAGA

Biti moralno snažnim podrazumijeva dva aspekta. Prvenstveno, potrebna je snaga kako bi se netko suprotstavio izvanjski definiranom zlu. Sekundarno, sama predstavlja formu zla; nedostatak samodiscipline i samouskraćivanja. Posjedovanje moralne snage najviši je prioritet

modela Strogog Oca: „Moralna snaga ono je što Strogi Otac mora imati ako misli podupirati, štiti i voditi svoju obitelj“ (Lakoff 2002: 74). Nadmoćna prioritnost u ovakvom smislu ne dozvoljava prostor bilo kojem drugom opravdanju. Siromaštvo, ovisnost ili primjerice izvanbračna djeca prateći takvu hijerarhiju shvaćena su kao slabost, a bilo kakav kontekst postaje apsolutno irelevantan (ibid: 75). Međutim, metaforička vizija moralnosti kao snage je produkt ljudskog uma i kao takva nije arbitrarna, već je shvaćena kroz iskustvenu razinu da je bolje biti jak nego slab. Iako je „prirodnije“ razmatrati moralnost kroz snagu, to je ne čini doslovno istinitom (ibid: 75).

Metaforu moralne snage prati metafora moralnog autoriteta. Kako smo već zaključili, moralni autoritet je roditelj koji odgojem usmjerava djecu. Metafore koje prate autoritativnu figuru su:

- ZAJEDNICA je OBITELJ
- MORALNI AUTORITET je RODITELJSKI AUTORITET
- AUTORITATIVNA FIGURA je RODITELJ
- OSOBA PODLOŽNA MORALNOM AUTORITETU je DIJETE
- MORALNO PONAŠANJE ONOGA PODLOŽNOG AUTORITETU je POSLUŠNOST
- MORALNO PONAŠANJE AUTORITATIVNE FIGURE je POSTAVLJANJE I PROVOĐENJE STANDARADA (ibid: 75).

Verzije moralnog autoriteta prema modelu Strogog Oca mogu biti primjenjive na brojne institucije: sport, vojsku, sudove, poslovanje, religiju itd. Metafora moralnog reda prirodno se poklapa s metaforom moralnog autoriteta. Temelji se na, kako ju Lakoff (2002) naziva, narodnoj teoriji prirodnog reda; reda dominacije koji je prisutan u svijetu. MORALNI RED je PRIRODNI RED – kroz ovu metaforu preslikavaju se relacije moći na hijerarhiju moralnog

autoriteta. „Bog ima moralni autoritet nad ljudima. Ljudi imaju moralni autoritet nad prirodom. Odrasli imaju moralni autoritet nad djecom. Muškarci imaju moralni autoritet nad ženama...“ (Lakoff 2002: 81). Međutim, moramo imati na umu kako oni koji su na poziciji moralnih autoriteta također imaju odgovornost dobrobiti prema podređenima. Nema razloga zašto superiorniji ne bi marili za onima pod sobom. Podrazumijevajući da je red dominacije moralni red, Lakoff zaključuje kako Bog mari za smrtnike i time postavlja i provodi pravila. Tako Bog pokazuje da mu je stalo, a mi smo mu dužni poslušnost. Posljedice ove metafore su enormne, čak i izvan religijske domene; legitimiziraju određene odnose moći kao prirodne i time moralne, a „(to) čini društvene pokrete poput feminizma neprirodnima i prema tome kontradiktornima moralnom poretku.“ (ibid: 82). Generalno gledajući, metafore moralnog reda izazvale su negativne posljedice za ljudsko društvo. Legitimirale su nacističku superiornost arijevaca nad Židovima, Romima i ostalim skupinama, a zagovaratelji bijele nadmoći smatrali su svoju rasu superiornijom od ostalih. Na polju ekonomskog prosperiteta, prateći teoriju kalvinizma o posjedovanju svjetovnih dobara kao nužne posljedice moralne dobrote, Lakoff (2002) ističe razmišljanje kako su bogatiji superiorniji od siromašnih. „Bogati (koji su dovoljno disciplinirani i talentirani te su naporno radili da bi postali bogati) zaslužuju svoje bogatstvo, a siromašni (zbog nedostatka prilika ili talenata) zaslužuju svoje siromaštvo.“ (ibid: 83-84). Bogati nisu samo moćniji od siromašnih, već im njihov moralni autoritet daje za pravo učiti ih kako živjeti; razvijanju samodiscipline i neovisnosti o drugima (ibid: 84).

Između brojnih metaforičkih zavisnosti uz pojam moralnosti, Lakoff (2002) objašnjava kako su cjelovitost, čistoća i zdravlje također metafore vezane uz moralnost. Sve ono što može narušiti cjelovitosti određenog sistema predstavlja prijetnju. Ona može biti u fizičkom obliku, ali i u obliku prljavštine ili bolesti. Primjerice, kada kažemo da moramo „očistiti grad od kriminalaca“, koristimo metaforu moralne čistoće. Logika iza takvih metafora iznimno je važna

jer zahtjeva svojevrsnu karantenu; odvajanje nemoralnih ljudi od moralnih kako bi se spriječilo „širenje infekcije“ (Lakoff 2002: 93) .

Disciplina nagrade i kazne ima sekundarni učinak, povezuje moralnost s prosperitetom: ako su ljudi disciplinirani i povode se za vlastitim interesima, u Americi – zemlji prilika, oni postaju prosperitetni i ovise samo o sebi. Ovakva definicija povezuje model Strogog Oca s tržišnim kapitalizmom (Lakoff 2002: 94). Moralnost vlastitih interesa prisutna je u konzervativnom objašnjenju Smithove¹⁰ ekonomije. „Ako svaka osoba pokuša maksimizirati vlastitu dobrobit (ili vlastiti interes), dobrobit svih bit će maksimizirana. Dakle, zadovoljavanje vlastitih interesa je zapravo pozitivan, moralan čin, koji doprinosi dobrobiti sviju.“ (ibid: 94). Ovaj zaključak baziran je na metafori DOBROBIT je BOGATSTVO, koja se očituje u izrazima poput „dužan sam ti“ ili „kako ti se mogu odužiti?“ nakon što nam netko učini uslugu (ibid: 94). Prema njoj, činiti dobro nekome je istovjetno kao i davati mu novac. U Tablici 1. Sumirala sam ključne metafore morala i njihovu relevantnost u modelu Strogog Oca te prioriternu hijerarhiju koju zauzimaju unutar same strukture. Većina tih metafora motivirana je iskustvenom moralnošću i postoje unutar različitih kultura diljem svijeta, ali ovakvu hijerarhijsku strukturu autor bazira isključivo na američkom modelu (ibid: 100). „Važno je uvidjeti kako je logika moralnosti Strogog Oca djelomična posljedica logike modela obitelji Strogog Oca, ali još je bitnije uvidjeti kako navedene metafore okreću model obitelji u generalni moralni sistem.“ (ibid: 100). Prioriternu skupinu moralnih metafora, grupu snage, čini prvih osam navedenih metafora, a zatim slijedi grupa vlastitih interesa koja povezuje samo-disciplinu sa samodostatnošću. Grupa moralne skrbi funkcionira u službi grupa prve i druge kategorije te je to čini najmanje prioriternom (ibid. 102)

¹⁰ *Nevidljiva ruka tržišta*, izraz A. Smitha kojim je u djelu *Bogatstvo naroda* označio način djelovanja tržišnih snaga, sugerirajući da se tržištem ne bi trebalo upravljati izvana kako bi se uskladili interesi pojedinaca i društva. Tržišni sudionici, potaknuti međusobnom konkurencijom te odnosima ponude i potražnje, vlastite ciljeve (maksimiziranje profita) usklađuju s ciljevima drugih sudionika i društva u cjelini. Preuzeto s: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=43605> (pristup 20.08.2018.)

METAFORE MORALNOSTI	RELEVANTNOST U MODELU STROGOG OCA	KATEGORIJA PRIORITETNOSTI U MODELU
MORALNA SNAGA	uvjetuje strogu dihotomiju dobra i zla, asketizam i nemoralnost moralnih slabosti	I.kategorija: Grupa snage
MORALNI AUTORITET	uvjetuje (ne)legitimnost moralnog autoriteta	I.kategorija: Grupa snage
MORALNI RED	legitimizira tradicionalnu hijerarhiju odnosa moći	I.kategorija: Grupa snage
MORALNE GRANICE	uvjetuje prostornu logiku opasnosti devijacija	I.kategorija: Grupa snage
MORALNA ESENCIJA	karakter definira esencijom koja je uvjetovana prijašnjim, a formira buduće ponašanje	I.kategorija: Grupa snage
MORALNA CJELOVITOST	čini moralno jedinstvo i jedinstvenost vrlinom	I.kategorija: Grupa snage
MORALNA ČISTOĆA	povezuje gađenje s oštećenjem čistih tvari	I.kategorija: Grupa snage
MORALNO ZDRAVLJE	povezuje bolest s nemoralnošću, kontakt s njom percipira zaraznim	I.kategorija: Grupa snage
MORALNI VLASTITI INTERES	vlastiti interes mora korespondirati s ulogom samog sistema	II.kategorija: Moralni vlastiti interes
MORALNOST KAO SKRB	pomoć nije moralna kada se suprostavlja kultivaciji samo-discipline i odgovornosti	III.kategorija: Moralna skrb

Tablica 1 Prikaz relevantnosti i prioriteta metafora morala u modelu Strogog Oca

Uloga metafore skrbi jest raspoznati kada je moralno pružiti pomoć: „pomoć nije moralna kad se isprepliće s vježbanjem samo-discipline i odgovornosti te prema tome vodi ka moralnoj slabosti.“ (ibid: 101).

Važno je imati na umu kako oba modela koriste iste metafore, ali suprotnim redoslijedom prioriteta (Lakoff 2002: 102). Činjenica kako ovo nisu arbitrarne metafore, ali su utaborene u svakodnevnom razumijevanju dobrobiti te u iskustvenoj moralnosti, zamagljuje granicu njihove afirmacije. „Može se činiti kao da su ove metaforičke implikacije zdravorazumske, neizbježne i univerzalne.“ (ibid: 102). Većina metafora moralnosti prisutnih u sistemu proširena je izvan njega te prihvaćena u mnogim različitim kulturama i njihovim moralnim sistemima. „Način na koju su organizirane u ovom sustavu daje im sveukupni logični i emocionalni učinak kakav imaju.“ (ibid: 102).

4.3. Progresivan um kroz model Skrbnog Roditelja

Svojevrsna opreka modelu Strogog Oca je model Skrbnog Roditelja, kojeg najčešće povezuju s majkom, ali Lakoff (2002) ga opisuje kao rodno neutralnog. U većini slučajeva se radi o obitelji s dva člana roditelja, iako se model može isto tako pripisati i samohranom roditelju (Lakoff 2002: 108). Primarna ideja koja stoji iza ovog modela jest međusobno stanje zbrinutosti među članovima zajednice. Djeca uče kroz pozitivne relacije s drugima i kroz vlastitu kontribuciju društvu, „postaju odgovorna, samo-disciplinirana i samopouzdana kroz brigu i poštovanje te brigu za druge“ (ibid: 108). Podrška i zaštita su dio skrbi, a poslušnost djece dolazi iz ljubavi i poštovanja, a ne iz straha (ibid: 109). Za razliku od modela Strogog Oca koji zagovara jednosmjernu komunikaciju, Skrbni Roditelj inzistirana na otvorenoj i dvosmjernoj komunikaciji ispunjenoj međusobnim poštovanjem. „Glavni je cilj skrbi da djeca budu ispunjena i sretna u svom životu te da sami jednom postanu skrbni.“ (ibid: 109). Oba modela roditelja podrazumijevaju da će djeca naslijediti njihov model odgajanja, no mehanizmi postizanja istog su različiti u svakom modelu. Za razliku od modela Strogog Oca

gdje djeca primarno uče kroz nagrade i kazne, model Skrbnog Roditelja pretpostavlja da djeca uče kroz privrženost; „uče biti prema sebi i drugima, oni što su roditelji prema njima.“ (ibid: 110) Privrženo dijete ima motivaciju udovoljiti vlastitim roditeljima i reproducirati njihove kvalitete. S vremenom djeca postaju samo-svjesna, odnosno svjesna kada njihovo ponašanje zaslužuje poštovanje roditelja. Kako bi se društveno unaprijedila, djeca su ohrabrena propitkivati roditelje i njihove postupke kroz otvorenost odnosa. Osoba koja prođe ovakav tip odgoja istovremeno razvija vlastite talente, vodi brigu o sebi te razvija uzajamnu afekciju i poštovanje drugih. Odgajana su sa svjesnošću da svijet u kojem žive mora biti empatičan, pun razumijevanja i brige „snažnijih“ nad „slabijima“ (ibid: 111,112). Model Skrbnog Roditelja ne zagovara sistem nagrada i kazni. Ako se djetetu nasilje i kazna prikazuju kao načini nametanja autoriteta i zahtijevanja poštovanja, ono će reproducirati takav oblik ponašanja i doprinijeti stvaranju svijeta kao nasilnog okruženja. Međusobna zavisnost koju zagovara skrbni model roditelja oblik je ne-hijerarhijskog odnosa: „legitiman autoritet trebao bi proizlaziti iz sposobnosti da se njeguje mudrost, prosuđivanje, empatija i slično; autoritet ne bi smio proizlaziti iz dominacije.“ (ibid: 113). Kada Lakoff teoretizira metafore moralnosti za ovaj model roditelja, primjećuje kako su njegovi prioriteti drastično različiti od onih u modelu Strogog Oca. “Dok model Strogog Oca naglašava disciplinu, autoritet, red, granice, homogenost, jasnoću i samo interes, model Skrbnog Roditelja naglašava empatiju, brižnost, brigu o sebi, društvenu povezanost, poštenje i sreću.“ (ibid: 114). Prema tome, metafore kao što su MORALNOST je EMPATIJA i MORALNOST je SKRB primarne su za ovaj model.

MORALNOST je EMPATIJA iščitava se u izrazima poput “znam kako je hodati u tvojim cipelama“ ili „znam kako se osjećaš“. Empatija je u ovom modelu baza shvaćanja moralnosti. Zlatno pravilo koje glasi „ne čini drugima ono što ne želiš da oni čine tebi“ unutar koncepta ovog tipa moralnosti, dobiva svojevrsnu modifikaciju: „čini drugima onako kako bi oni htjeli da im se čini.“ Ovakav pristup postaje paradoks onda kada je cijeli sistem zbog toga

ugrožen. „Kad raspravljamo o vrijednostima koji nisu sveobuhvatne, Zlatno pravilo ne podliježe takvom paradoksu“ (Lakoff 2002: 115). Također moramo imati na umu svojevrsnu razliku između apsolutne i egocentrične empatije; druga predstavlja projiciranje vlastitog suosjećanja zadržavajući svoj koncept vrijednosti. Time se zlatno pravilo sebično reducira na: čini drugima ono što želiš da drugi čine tebi, ali samo ako dijele tvoje vrijednosti (ibid:116).

Koncept moralnosti kao skrbi može se opisati sljedećim metaforama:

- ZAJEDNICA je OBITELJ
- MORALNI AGENTI su SKRBNI RODITELJI
- LJUDI KOJI TREBAJU POMOĆ su DJECA KOJA TREBAJU SKRB
- MORALNA AKCIJA je SKRB (ibid: 117)

Slijedeći ovu metaforu dolazimo do zaključka kako pružajući skrb djeci moramo pokazivati empatiju prema njima. Jednako tako moramo pokazati empatiju ako se želimo moralno odnositi prema ljudima kojima treba pomoć da prežive. Skrb ponekad zahtjeva žrtvu i ako želimo moralno postupiti trebamo se žrtvovati ako je to nužno. Konceptualizirajući zajednicu kao obitelj ova metafora nadalje nalaže da njeni članovi imaju odgovornost uvidjeti da je pomoć uistinu pružena potrebitima (Lakoff 2002: 118).

Suosjećanje prema modelu Skrbnog Roditelja ima dva moguća shvaćanja ako ga povežemo s moralnom empatijom. Prvenstveno, osjećati suosjećanje znači iskusiti empatiju. Pokazati suosjećanje, s druge strane, znači djelovati skrbno prema bazi vlastitog suosjećanja. Moralna njega vlastitog sebe shvaćena je kao bitna stavka odgovornosti prema sebi i prema drugima. Onaj koji stavlja potrebe drugih ispred vlastitih je nesebičan po moralnoj definiciji (Lakoff 2002: 119). Ponekad zbog brige o drugima zanemarimo sebe i to predstavlja svojevrsan dug onima o kojima smo skrbili. Iz tog razloga metafora moralnosti kao skrbi implicira da je njega o samome sebi izrazito nužna (ibid: 120). Moralnost kao društvena skrb

podrazumijeva da kroz nepravedan ili štetan akt pojedinca u zajednici narušavamo društvene veze. Lakoff navodi sljedeće metafore kao poveznicu skrbi i održivosti socijalnih veza:

- MORALNI AGENTI su SKRBNI RODITELJI
- DRUŠTVENE VEZE su DJECA KOJIMA JE POTREBNA SKRB
- MORALNI AKT je SKRB NAD DRUŠTVENIM VEZAMA (ibid: 121)

Prema tome, kako bi se netko ponašao moralno trebao bi biti prisutan u društvenim vezama i žrtvovati se kako bi ih održao. Oni koji mogu održavati i unaprijediti društvene veze dužni su to i učiniti. „Svatko tko je se ponaša „diplomatski“, koji uviđa primarnu moralnu potrebu da se neprestano radi na kompromisu i održavanju zajednice, živi prema ovoj metafori“ (Lakoff 2002: 121). Lakoff ističe kako je jedna od prioritetnijih metafora u modelu Skrbnog Roditelja MORALNOST je SREĆA. Racionalno objašnjenje ove metafore leži u činjenici kako će nesretni ljudi manje vjerojatno biti suosjećajni jer ne žele da drugi ljudi budu sretniji od njih. Ova, zapravo budistička tradicija, nalaže da „kako bi se potaknula sposobnost za suosjećanje (empatiju i skrbnost), osoba bi se trebala usrećivati što je više moguće, pazeći pritom da se putem nikoga ne povrijedi“ (ibid: 121). Lakoff tvrdi kako su neki Amerikanci stvorili izvrnutu predodžbu moralne skrbi prema kojoj je potrebna svojevrsna žrtva za druge te da onaj koji sebe čini sretnim ne može biti dovoljno skrban prema ostalima (ibid: 122). Nekome tko funkcionira po principu Strogog Oca, ideja moralne sreće može se činiti poput samopopuštanja. „Po moralnom modelu Strogog Oca, na sreću se gleda kao na nagradu za samo-disciplinu i naporan rad i jedino u tom kontekstu može služiti svojoj moralnoj svrsi“ (ibid: 122). Rad na svim oblicima moralnosti, prema modelu Skrbnog Roditelja predstavlja oblik moralnosti sam po sebi. Konstantno unapređivanje samog sebe predstavlja formu razvijanja veće empatije, pomaganja sebi i drugima, radu na vlastitoj i tuđoj sreći (ibid:122). Metafore moralnosti strukturirane na specifičan način koji Lakoff očituje u svojem radu, zajedno definiraju okvire

razmišljanja i percipiranja morala. U Tablici 2 prikazala sam kako koja doprinosi logici modela Skrbnog Roditelja.

METAFORE MORALNOSTI	RELEVANTNOST U MODELU SKRBNOG RODITELJA	KATEGORIJA PRIORITETNOSTI U MODELU
MORALNOST KAO SKRB	definira pomaganje potrebitima moralnim	I.kategorija: Grupa skrbi
MORALNOST KAO EMPATIJA	empatiju afirmira kao moralnu aktivnost koja navodi pojedinca skrbi ostalih	I.kategorija: Grupa skrbi
MORALNOST KAO BRIGA O SEBI	moralno je skrbiti o sebi kako bi pravilno skrbili o ostalima	I.kategorija: Grupa skrbi
MORALNOST KAO OSOBNI RAZVOJ	afirmira razvijanje ljudskog potencijala u sebi ili drugima kao moralni poziv	I.kategorija: Grupa skrbi
MORALNOST KAO SREĆA	anti-asketski oblik moralnosti	I.kategorija: Grupa skrbi
MORALNOST KAO FER DISTRIBUCIJA	povezuje koncept jednakosti s moralnošću	I.kategorija: Grupa skrbi
MORALNI RAST	skrb uvjetuje moralni rast	I.kategorija: Grupa skrbi
MORALNA SNAGA	naglašava zaštitu i određuje vrline i mane u kontekstu sistema	I.kategorija: Grupa skrbi
MORALNE GRANICE	definirane su akcijama koje proizvode efekte suprotne skrbi	I.kategorija: Grupa skrbi
MORALNI VLASTITI INTERES	povreda etike skrbi ne može biti u ničijem interesu: moralne metafore brige o sebi, sreće i osobnog razvoja prioritete su nad ovom	II.kategorija: Vlastiti interes
MORALNI AUTORITET	Ne očituje se u postavljanju i provedbi pravila, već se zarađuje povjerenjem	III.kategorija: Grupa snage

Tablica 2 Prikaz relevantnosti i prioriteta metafora morala u modelu Skrbnog Roditelja

Spomenute metafore, kako sam već navela, predstavljaju prioriternu skupinu u modelu Skrbnog Roditelja. Ispod prioritetne grupe metafora koju Lakoff naziva skrbnom grupom slijede vlastiti moralni interesi te grupa moralne snage. To je upravo suprotan redoslijed prioriteta od onog koje je Lakoff naveo u modelu strogog roditelja. Prednost koju autor pridaje moralnoj pravednosti nad moralnim redom, gotovo zatomi primjenu moralnog reda u konceptualnom smislu. „Gotovo da više nema mjesta primjeni; osim u vjerskim slučajevima gdje Bog ima moralnu vlast nad ljudskim bićima. Između ljudskih bića ona nestaje.“ (ibid: 138).

4.3. Sistemska uzročnost

Prema Lakoffu jedna od najistančanijih razlika između modela Strogog Oca i modela Skrbnog Roditelja jest uzročnost u načinu razmišljanja. U knjizi *The Political Mind* (2008) Lakoff ističe kako model Strogog Oca, karakterističan konzervativnom razmišljanju, funkcionira po principu direktne uzročnosti. „Postoji osobna odgovornost i neposredna akcija: otac daje uputstva, od djeteta se očekuje da ih ispoštuje, a ako to ne napravi, otac ga kažnjava“ (Lakoff 2008: 188). Osim što je ovakva uzročnost direktna, ona je uglavnom i individualna.

Unutar modela Skrbnog Roditelja uzročnost može biti direktna, ali isto tako i sistemska. Kako smo ranije zaključili, skrb zahtijeva razvijanje privrženosti, empatiju i uspostavljanje povezanosti s drugima. Moralni imperativi „pomoz“, „nemoj nauditi“ i „čini drugima ono što želiš sebi“ ne podrazumijevaju direktnu uzročnost. „Oni uključuju razumijevanje cjelokupnog društvenog i inter-personalnog konteksta, s mnogo empatije“, a prema takvim principima čovjek djeluje prema „osjećaju“ potrebe drugima, ne prema sistemu diktiranom specifičnim pravilima (Lakoff 2008: 188). Na primjeru globalnog zatopljenja Lakoff pobliže objašnjava sistemska uzročnost. Unatoč brojnim činjenicama koje idu u prilog globalnom zatopljenju, brojnim konzervativcima još uvijek nisu dovoljni argumenti. Referirajući se na film *An Inconvenient Truth* (2006) Al Gorea, Lakoff navodi primjer metaforičkog grafa koji povezuje temperaturu Zemlje s razinom ugljičnog dioksida u zraku. Iako je fizički nemoguće izmjeriti i

jedno i drugo, Lakoff pristup statističkim podacima referiranim u grafu prepoznaje kao pretvaranje sistemske uzročnosti u direktnu čime se argument približava konzervativcu (ibid: 189). Lakoff također primjećuje kako je razmišljanje prema direktnoj uzročnosti puno raširenije u svijetu. Razlog tome je činjenica da se direktna uzročnost lako i jednostavno preslikava na jezik. Uzročnost se bazira na primarnoj metafori UZROCI su SILE, a direktan uzrok sila lakše je shvatljiv nego onaj sistemski (ibid: 189).

U knjizi *Don't think of an elephant* (2014) Lakoff navodi da je sistemska uzročnost bitnija za afirmaciju ljudskom razmišljanju upravo zato što je teže razumljiva. Ona može biti rezultat višestrukog niza različitih uzroka ili pak djelovati kroz mrežu direktnih uzroka. Općenito, uzroci u eko-sustavima, bio-sustavima te ekonomskim i društvenim sustavima, većinski su sistematski, a ne direktni. Pušenje može biti sistemska uzročnost raka pluća, HIV side, pijana vožnja prometne nesreće. Spolni odnosi bez kontracepcije sistemski uzrokuju neželjenu trudnoću koja je, nadalje, sistemski uzročnik abortusa (Lakoff 2014: 38). Ono što Lakoff posebno naglašava u ovoj tematici jest uloga znanstvenika i odgovornih novinara u izvještavanju posljedica sistemskih uzročnosti. Znanstvenici su izvrsni, ali njihova mogućnost komuniciranja znanosti je nedostatna. „Bez riječi, ideja ne može biti izražena.“ (ibid: 39).

4.4. Pobačaj kroz prizmu konzervativaca i progresivaca

Za shvaćanje afirmacije ideje pobačaja u umu konzervativaca i progresivaca, ključno je usporediti njihove odnose prema Kršćanstvu. Model Skrbnog Roditelja i model Strogog Oca imaju kompletno drugačiju viziju odnosa Boga i ljudskih bića. U knjizi *Moral Politics* (2002), George Lakoff navodi kako model Strogog Oca Boga primarno percipira kao moralni autoritet čije zapovjedi moramo poštivati, a shodno tome on će nas nagraditi ili kazniti. Model Skrbnog Roditelja Boga definira kroz viziju skrbnika, a na ljudima je da slijede njegov primjer skrbi i empatije nad drugima (Lakoff 2002: 260).

Također, ove dvije forme Kršćanstva afirmiraju dva različita stajališta prema ljudskoj prirodi. Model Strogog Oca funkcionira na svojevrsnom folk-bihevizizmu koji je baziran na disciplini i uskraćivanju. Model Skrbnog Roditelja ne podrazumijeva sistem nagrada i kazni, već u izgradnji karaktera inzistira na pristupu njege i skrbi koji će djeca afirmirati unutar sebe i projicirati na druge (ibid: 261). Biti dobrom osobom prema konzervativnom modelu Kršćanstva znači biti samo-discipliniran i samo-zavisan te savršeno funkcionirati u hijerarhiji; poštivati one iznad i voditi one ispod sebe. Da bi osoba postala takva svijet mora biti kompetitivno i surovo mjesto, gdje preživljavanje izgrađuje osobu vrijednu uživanja svojih nagrada (ibid: 261). Model Kršćanstva baziran na modelu Skrbnog Roditelja podrazumijeva idealnom osobom onoga koji može funkcionirati u međusobno zavisnim situacijama; održavajući društvene veze, komunikaciju, ljubaznost i povjerenje. Takav model teži da svijet bude što više moguće međuzavisan, skrbn i benigan u kontekstu ljudskih odnosa (ibid: 262).

„Interpretirajući Bibliju pojedinac može odabrati kojim će odlomcima pridati više pažnje i veći značaj, a koje će odlomke ignorirati i pridati im manje pažnje“ (ibid: 262). Moramo imati na umu da Biblija sama po sebi ne daje smjernice za određena politička stajališta. Njezina iščitavanja nikad nisu doslovna, već se baziraju na mreži metafora po kojima je pisana te jednako tako mora biti i čitana. „Kako bilo, sve interpretacije su metaforičke. Interpretacije Strogog Oca i Skrbnog Roditelja korespondiraju s konzervativnim i liberalnim formama Kršćanstva (ibid: 262).

U svojem radu *Whose Freedom* (2006), Georege Lakoff navodi kako niti politički niti kršćanski progresivci nisu razumjeli ulogu skrbne moralnosti unutar koncepata religijske i same političke sfere. „Cijelo polje religije i politike isključivo je prepušteno konzervativcima.“ (Lakoff 2006: 263). Kako je najveća prijetnja modelu Strogog Oca samo ugrožavanje cjelokupnog svjetonazora, progresivan koncept moralnosti jest svojevrsan neprijatelj broj jedan (ibid: 263).

Ako se vratimo na rad *Moral Politics* (2002), kada govorimo o pobačaju, Lakoff naglašava važnost leksikografije pojmova embrij, fetus i dijete. Prva dva medicinski su termini gdje se embrij odnosi na skup stanica koji nije prepoznatljiv kao vrsta u biološkom smislu, a fetus je naredno stanje organizma koje još uvijek nije rođeno. „Nema preciznog objektivno specificiranog momenta kada skup stanica postaje embrijem, a embrij fetusom. Ali postoje neki relativno jasni slučajevi.“ (Lakoff 2002: 263). Embrij se tako pretvara u fetus između osmog i dvanaestog mjeseca trudnoće, no tek tjednima kasnije on postaje nezavisan od tijela majke (ibid: 263). „Embrij tada nije prepoznatljiva forma vrste i ne može samostalno postojati izvan majčinog tijela. Jednom kad se fetus rodi nazivamo ga djetetom“ (ibid: 263-264). Kako su embrij i fetus medicinski termini, tako je i abortus definiran kao kirurški postupak. „Ako je embrij pobačen u sedmom tjednu živuća organizirana skupina stanica, koja još uvijek nije prepoznatljiva forma vrste, otklanja se iz maternice“ (ibid: 264). Pobornici moralnosti abortusa najčešće i zagovaraju rani pobačaj, referirajući se na definiciju embrija kao skupine stanica koja ne predstavlja nezavisno, živuće i prepoznatljivo ljudsko biće (ibid: 264). Protivnici abortusa najčešće koriste metaforu djeteta kada je zapravo ono na što se referiraju embrij ili fetus: „koristeći termine skupine stanica, embrija i fetusa, zadržavamo se u medicinskoj domeni, dok riječ dijete pomiče raspravu u moralnu domenu“ (ibid: 264).

Odnos prema moralnosti pobačaja upravo je definiran kroz riječi koje koristimo kada raspravljamo o njemu. Medicinska definicija pobačaja koju sam navela ranije, ne može biti koncipirana kao „ubojstvo“. „Namjerno ubijanje djeteta – nezavisno postojećeg ljudskog bića shvaća se kao ubojstvo“ (ibid: 264). Zanimljivo je, kako navodi Lakoff, da izbor uokviravanja nije nezavisan od sfere politike i njezinih koncepata moralnosti, a samim time i od dva modela obitelji koje sam ranije navela. „Ako stavimo Katolike po strani (religija je još jedna vrlo relevantna stvar), liberali razmišljaju i govore o pobačaju u terminima medicinskih postupaka, dok konzervativci razmišljaju i govore o njima u terminima ubijanja djeteta“ (ibid: 265).

Konzervativci u Americi generalno se protive pobačaju dok istovremeno podupiru smrtnu kaznu i skeptični su prema programima prednatalne i postnatalne skrbi (ibid: 266). Iako se na prvu ovakav princip razmišljanja čini kontradiktoran sam po sebi, on je zapravo vjerodostojna preslika razmišljanja modela Strogog Oca. Moralne akcije u konzervativnom umu, ako se vratimo na ranije spominjanu hijerarhiju, nisu fokusirane na pitanja života i smrti. „Smrtna kazna spada pod treću kategoriju, podupirući moralnost nagrade i kazne“ (ibid: 266). Prednatalna i postnatalna skrb nisu odgovornost društva, već roditelja, a ako oni nisu financijski sposobni odgajati dijete bilo bi „neodgovorno“ praviti ga. „To spada pod moralnu akciju druge kategorije – samo-disciplinu i samo-dostatnost“ (ibid: 267). Ovu naizgled nedosljednost možemo pojasniti i kroz sistemsku uzročnost koju sam navela u ranijem potpoglavlju. Kvalitetna edukacija može promijeniti obrasce ponašanja i spriječiti neželjenu trudnoću, ali za njenu afirmaciju potreban je sistemski sklop razmišljanja.

Što se tiče pitanja abortusa i korespondencije s modelom Strogog Oca, Lakoff navodi dva najčešća slučaja kada se žene odlučuju pobaciti: neudate tinejdžerice koje su prakticirale neodgovorno spolno ponašanje te žene koje teže nezavisnosti i ostvarenju u karijeri pa se dijete ne uklapa u njihove duboke aspiracije (ibid: 267). Što se tiče kategorije tinejdžerica, njihova moralna slabost očitovana je u neuspjeloj samo-disciplini, a shodno tome trebaju pretrpjeti svojevrsnu kaznu prihvatanja odgovornosti za svoje postupke. „To je nesvjesno, nemoralno narušavanje moralne akcije druge kategorije (samo-discipline i odgovornosti za vlastite postupke)“ (ibid: 267). Što se tiče drugog slučaja, model Strogog Oca zahtjeva podređenje žene muškarcu: „žena ne bi trebala odabrati karijeru i životni stil nezavisne karijeristice povrh njezine prirodne uloge majke u obitelji (ibid: 268). Prema tome žena čineći abortus ugrožava sam model Strogog Oca prve kategorije hijerarhije gdje otac ima autoritet te kategoriju moralnog poretka prema kojem je ona rangirana niže od muškarca (ibid: 268). Kroz stav modela Strogog Oca prema dva najčešća razloga pobačaja, Lakoff zaključuje kako oba imaju snažne

razloge za percepciju abortusa nemoralnim. Međutim to se uklapa u okvira koncipiran prema pojmu djeteta, a ne u neutralni medicinski okvir. „Jednom kad se objekt abortusa klasificira 'djetetom', pobačaj postaje 'ubojstvom djeteta' i prirodno pobuđuje duboku i iskrenu moralnu povredu“ (ibid: 268). Autor također naglašava postojanje svojevrsnih konzervativnih feminista koji unutar modela Strogog Oca ne pozicioniraju muškarca iznad žene. Takav pristup opravdava pojavu *pro-choice* konzervativaca (ibid: 269).

Model Skrbnog Roditelja ima bitno drugačiji stav prema dva najčešća razloga za pobačaj. Prema ovakvom moralnom modelu trudna tinejdžerica treba pomoć i empatiju, a ne naglašavanje pogreške koju je počinila i kažnjavanje zbog iste. „Nije spremna biti majkom, ima cijeli život pred sobom i sasvim razumno ne bi trebala uništiti vlastite aspiracije (moralna akcija četvrte kategorije – osobni razvoj).“ (ibid: 269). Iste moralne kategorije mogu se preslikati na slučaj karijerno fokusirane žene. U liberalnom shvaćanju, pobačaj ne ugrožava moralne metafore razmišljanja te afirmira okvire bazirane na medicinskoj definiciji embrija ili fetusa, naspram onih koji iniciraju pojam djeteta (ibid: 270).

Lakoff sumira dva oprečna stava prema abortusu naglašavajući moralnu bazu jednog i drugog. U različitim okvirima diskursa o pobačaju i jedna i druga strana stavove oprečne svojima percipira u najmanju ruku šokantnima (ibid: 270).

5. Konzervativni pokreti i ljudska prava u Hrvatskoj

U prethodnom poglavlju navela sam dva načina političkog razmišljanja, odnosno moralna uokviravanja dvaju modela obitelji karakterističnih progresivnom ili konzervativnom agentu. U ovom djelu rada, prije konačne analize, približit ću čitatelju recentniju situaciju u Hrvatskoj, proučavajući političke i društvene udare na ljudska prava s kojima smo se susretali kroz angažman nekoliko konzervativnih udruga, od kojih je medijski najeksponiranija *U Ime Obitelji*. Prvenstveno ću dati uvid u njihov angažman u referendumu kojim su uspjeli ustavno

definirati brak kao zajednicu muškarca i žene, a zatim ukazati na njihovu povezanost s udrugama koje žele delegalizirati pravo žene na pobačaj. Temeljna premisa ovog poglavlja jest ukazati na široku općeprihvaćenu afirmaciju njihovih ideja, unatoč izričitim suprotnim stavovima na koje je većina hrvatskih medija otvoreno pozivala.

5.1. Referendum o ustavnoj definiciji braka

U knjizi *Religious and Sexual Nationalisms in Central and Eastern Europe: Gods, Gays and Governments* (2015), autori Srđan Sremac i R. Ruard Ganzevoort primjećuju recentnu promjenu u shvaćanju i utjecaju nacionalizma, seksualnosti i religije na prostorima Centralne i Istočne Europe. Pomak, kako autori primjećuju tiče se javne i privatne sfere. Granice tih dvaju sfera su kroz prošlost bile jasnije; nacionalizam kao javna, seksualnost kao privatna stvar, a religija kao poveznica jednog i drugog. „Od političkih preobrazbi posljednjih desetljeća u Srednjoj i Istočnoj Europi, javna percepcija religije i seksualne različitosti promijenila se je iz temelja te time dobila nepredviđeni javni značaj s antagonističkim predznakom" (Sremac i Ganzevoort 2015: Introduction). Rad Sremca i Ganzevoorta primarno je fokusiran na pitanje homoseksualnosti gdje su suvremenije promjene itekako izazvane specifičnim pogledom i stavovima prema njoj. Religija je shvaćena kao „spona koja ujedinjuje zemlju i proces u kojem se seksualne manjine često poimaju kao zamišljen ili isključeni drugi/uljezi“ (ibid). Upravo je svojevrsan konflikt između religije i homoseksualnosti uzrok promjene i tenzija unutar javne percepcije homoseksualnosti, a usputni proces istovremeno jača poveznicu između religije i nacionalizma (ibid).

Kad svoj rad konkretiziraju na primjeru, ovi autori navode kako, uspoređujući s ostatkom regije, Hrvatska pruža najviše prava LGBTQ zajednici, bez obzira na postojeću snažnu poveznicu s religijom. „S jedne strane, Katolička crkva kao službena religija u zemlji ima veliki utjecaj na državne poslove. (...) S druge strane, LGBT populaciji omogućeno je da organizira gay parade (...) i nedavno je dobila dugotrajnu bitku za dobivanje prava na civilno

partnerstvo i izjednačavanje statusa s heteroseksualnim brakovima“ (Sremac i Ganzevoort 2015: 63). Nezaobilazna stavka pri diskusiji o poveznici između religije i homoseksualnosti jest svakako referendum iz 2013. godine. Ishodom referenduma, ustav je zakazao u zaštiti prava seksualnih i rodnih manjina, na što su same LGBT udruge upozoravale već u 2010. godini (ibid: 64). Ključni akter referenduma je udruga *U Ime Obitelji* koja je, kako navodi na svojem službenom portalu, nastala na aktivnostima građanske inicijative istog imena. „Udruga okuplja pojedince, obitelji, građanske udruge te vjerske udruge, zajednice i pokrete – sve one koje promiču opće-ljudske vrijednost – brak i obitelj.“¹¹ Pod vodstvom i svojevrsnim zaštitnim licem Željke Markić, udruga je uspjela mobilizirati 946 433 građana (66 %) koji su 1. prosinca 2013. odlučili da u Ustav RH uđe odredba po kojoj je brak životna zajednica žene i muškarca. Odluka o ustavnoj zaštiti braka objavljena je u Narodnim novinama 11. prosinca 2013.¹²

Bitno je napomenuti kako je spomenuta udruga gotovo tijekom cjelokupne kampanje propitkivala koncept demokracije, posebice apelirajući na medije koji su izvještavali o njihovim koracima. Osim medija, udruga je optuživala i vladu zbog nedemokratske zabrane mišljenja i terora nad „tihom većinom“ od strane glasne i, prema njihovom mišljenju, „agresivne manjine“. Autori Sremac i Ganzevoort navode kako su takvim insinuacijama članovi udruge „poremetili fundamentalne osnove demokracije, promičući ideju da većina ima apsolutno pravo odlučivanja“ (Sremac i Ganzevoort 2015: 64).

Uspoređujući hrvatsku situaciju s onom u Bosni i Hercegovini, autori zaključuju kako su hrvatski mediji većinom stali u obranu manjinskih prava (ibid: 64). Jedan od razloga pozitivnog medijskog stava u borbi za prava manjina je činjenica da su Hrvatska i Slovenija „uklonile homoseksualnost s popisa duševnih bolesti još 1973. a 1977. godine kaznenim pravom Socijalističke Republike Hrvatske dekriminalizirani su homoseksualni odnosi“ (ibid: 64). Međutim, službeno učenje Rimokatoličkog vjeronauka još uvijek predstavlja

¹¹ U Ime Obitelji: *O nama* <https://uimeobitelji.net/o-nama/> pristup 31.08.2018.

¹² Ibid.

homoseksualnost kao bolest, a noviji oblik otpora afirmira ju kao moralnu prijetnju obitelji (ibid: 64).

5.2. Medijska potpora manjinama

Kao što sam ranije navela, specifična situacija referenduma o ustavnoj definiciji braka gotovo je nevjerojatna ako uzmemo u obzir vladajuću političku i medijsku potporu LGBTQ zajednici. Unatoč javnoj podršci svih relevantnih masovnih medija inicijativi „protiv“, detektirana je svojevrsna problematika u samom pristupu kojeg su zauzeli. Autori I. Šola i M. Đukić u *Analizi medijskog praćenja inicijative U Ime Obitelji* slikovitim podnaslovom *Zašto je David pobijedio Golijata* iniciraju neupitnu prednost koju je inicijativa PROTIV imala, unatoč premoćnoj pobjedi inicijative ZA (Šola i Đukić 2014: 198). Prije same analize novinskih članaka objavljenih u Jutarnjem i Večernjem listu, autori objašnjavaju povezanost javne komunikacije s državnim ustrojem. „Borba za premoć i kontrolu nad medijima nije ništa novo kao ni svjesnost o prilikama za zaradu. Naime, širenje svake nove komunikacijske tehnologije praćeno je paralelnim nastojanjima moćnika u smjeru uspostave kontrole nad njima.“ (ibid: 200). Međutim, uzevši u obzir moć koju određeni mediji donose vlasnicima, bili oni državni, javni ili privatni, svijest o određenim temama i zastupanje jednakih stajališta o njima, primarna je za konstruiranje javnog mišljenja. Uloga medija, kako navode autori utoliko je dvostruka: „s jedne strane omogućavaju komunikaciju između skupina, elita koje sudjeluju u političkom životu, odnosno mediji stvaraju fokusirano javno mišljenje. S druge strane, mediji selekcijom događaja ocijenjenih vrijednima da se objave, (...) zadaju teme koje mogu postati predmetom javnih rasprava.“ (ibid: 202). Prema takvim teorijskim postavkama, nesumnjivo je da je kampanja inicijative značajna i stajališno važna: podijelila je Hrvatsku i započela javnu raspravu. Medijska popraćenost te iste rasprave, s druge strane, upitna je u postavkama uokviravanja i aspekata nepristranosti (ibid: 202). Pozivajući se na autora W. Lipmanna i djelo *Javno mnijenje* (1995), autori Šola i Đukić zaključuju kako je u medijskom izvještavanju o

referendumskom pitanju prisutna propaganda koja je zatmila samu funkciju novinarskog izvještavanja. “No, što je propaganda do napor da se promijeni slika na koju ljudi reagiraju, da se jedan socijalni uzorak nadomjesti drugim (...) pod utjecajem propagande, i to ne isključivo u mračnom smislu te riječi, stalne konstante našeg mišljenja postale su varijable.” (Lipmann 1995: 182 prema Šola i Đukić 2014: 216). Nadalje, slijedeći Lipmannovu teoriju, autori navode kako upravo specijalizirana klasa eksperata, po takvoj logici, treba biti ona koja će upravljati zajedničkim interesima, dok ostatak naroda ostaje samo puki nenametljivi promatrač, ne i sudionik (Šola i Đukić 2014: 217). Tako se aktualna lijeva koalicija vlasti u vrijeme izbora trudila „onemogućiti referendum o braku, pokušavajući “neman” ograničiti u sudjelovanju u javnoj sferi i donošenju odluka.“ (ibid: 217).

U zaključku analize dvaju hrvatskih dnevnih listova u vrijeme referenduma, autori donose četiri glavna čimbenika zašto kampanja PROTIV nije uspjela. Prvenstveno, angažman inicijative *U Ime Obitelji* koji je započeo javnu kampanju baziran je na direktnom kontaktu s ljudima, često povezanim s vjerskim zajednicama. Ovakav je pristup stvorio temelj za njihovo daljnje afirmativno sudjelovanje (Šola i Đukić 2014: 218).

Sljedeći razlog kojeg autori navode je Debrayeva razlika između komuniciranja i prenošenja informacija. Komunikacija podrazumijeva širenje informacija u prostoru, dok se prenošenje informacija odnosi na povezivanje različite vremensko - prostorne sfere (Šola i Đukić 2014: 218). Komunikacija je sinkronijska, a prenošenje informacija dijakronijsko, utjelovljeno u institucijama kao što su obitelj, muzeji, crkve, akademije. Prema tome, „sama mas-medijska komunikacija usmjerena ka proizvođenju pristanka ili dirigitiranog navođenja na njega ima karakter “preodgoja” kolektiviteta i njegove memorije u kojoj su nataložene vrijednosti koje ga obilježavaju.“ (ibid: 218). Debrayeva ideja na koju se autori pozivaju, a koju je on razradio u *Uvodu u mediologiju* (2000), naglašava funkciju sažimanja određenih poruka u svrhu njihove dugoročnije tradicije. „Prolaznost poruke odgovara činu komunikacije, ali

proturjeći prijenosu, tradiciji.“ (Debray 2000: 43). Komunikacijom kroz mas-medije osiguravamo kanal prijenosa, ali ne nužno tradicijski vremenski pečat koji će se zadržati duže od prezenta trenutne svakodnevice (Šola i Đukić 2014: 218).

Treći čimbenik prema autorima tiče se društvenog i kulturalnog konteksta. Svojevrstan agresivni i uvredljivi stav koji su poneki mediji zauzeli naspram inicijative *U Ime Obitelji*, nerijetko bi kod primatelja takvih poruka izazvao reakciju suprotnu vlastitim stavovima. „Ići agresivno, na mjestima i uvredljivo (“talibani”) protiv te podloge i stavova koji su dijakronijski već izgrađeni u “formalnim” socijalizacijskim institucijama (obitelj, vjerske zajednice), ovdje se pokazalo kao kontraproduktivno.“ (ibid: 220).

Posljednju stavku autori sažimaju kroz viziju medija temeljenu na Thomasovom pravilu¹³: “Ono što ljudi drže stvarnim i jest stvarno, točnije, dok reagiraju na to, nema više smisla reći da se varaju. Njihovo ponašanje i njihovo djelovanje jesu činjenica.” (ibid: 220).

Nakon zaključka iz analize medijskih sadržaja u vrijeme referendumskog pitanja o braku, rad ću usmjeriti na daljnje praćenje konzervativnih udruga koji kroz 2018. godinu formiraju svojevrsan udar na pitanje ženskih reproduktivnih prava. Teorija kojom ću se voditi u sljedećem potpoglavlju, bazira se na radu *Gaining Political Power by Utilizing Opportunity Structures: An Analysis of the Conservative Religious-Political Movement in Croatia* (2017) autora Antonije Petričušić, Mateje Čehulić i Daria Čepe. Bitno je napomenuti da se Željka Markić, na čiju se udruhu *U Ime Obitelji* autori referiraju govoreći o religijsko – političkim pokretima u Hrvatskoj, usprotivila samom radu bazirajući se na kritici same klasifikacije njezine udruge. Kako navodi u službenom priopćenu objavljenom na internetskoj stranici udruge, Željka Markić diskreditira rad na temelju dvije izjave: „Prvenstveno, neistinita tvrdnja da je *U Ime Obitelji* ‘konzervativna’ udruha koja pripada “religijsko-političkom pokretu”. *U Ime Obitelji* nije ni konzervativna ni religijska udruha, niti pripada bilo kakvom pokretu, što se

¹³ Nazvano tako prema Williamu Isaacu Thomasu.

može lako provjeriti uvidom u Registar udruga¹⁴. Zatim tvrdnja da je „kampanja koja je prethodila referendumu o braku temeljena na “emotivnim manipulacijama” i retorici o “ugroženoj tradicionalnoj obitelji” – iako nitko od predstavnika *U ime obitelji* nikada nije koristio takvu retoriku, te kako je “znanstvena potpora” te kampanje diskreditirana – iako *U Ime Obitelji* nikad nije koristila sadržaje koji bi bili znanstveno diskreditirani.“¹⁵ Kako autori spomenutog djela u samom radu predviđaju protivljenje Željke Markić ovim tvrdnjama, oni je diskreditiraju navodeći snažne argumente koji potkrepljuju njihove tvrdnje. Iz tog razloga, predstaviti ću njihovu analizu i dati uvid u mrežu konzervativnih udruga i inicijativa prisutnih u Republici Hrvatskoj.

5.3. Konzervativne hrvatske udruge i njihova poveznica s religijom

Autori Petričušić, Čehulić i Čepo u gore navedenom radu primjećuju kako hrvatske vjersko-političke pokrete čini nekolicina konzervativnih civilnih udruga čija je vidljivost povećana unazad desetak godina. Njihov cilj je promoviranje katoličkih vrijednosti, uključenost u aktivnu civilnu participaciju unutar društva i politike, afirmacija pro-life stava i suprotstavljanje pobačaju te „ističu da pravo braka i zasnivanja obitelji treba biti povjereno isključivo muškarcu i ženi; te negiraju autonomiju države u provedbi kurikularne reforme koja dotiče osjetljive teme poput kontracepcije, rodni uloga i slično.“ (Petričušić et al, 2017: 67.)

Sam začetak recentne konzervativne mobilizacije autori vide u pojavi udruge *Glas roditelja za djecu-GROZD*, koja zagovara program za djecu baziran na apstinenciji i katoličkom pogledu na obitelj, seksualnost i rodne uloge. Također, Udruga za cjeloviti spolni odgoj *Teen*

¹⁴ Hinino plasiranje lažnih vijesti o U ime obitelji: Zatraženo ispitivanje postupaka i sankcioniranje odgovornih: <https://uimeobitelji.net/hinino-plasiranje-laznih-vijesti-o-u-ime-obitelji-zatrazeno-ispitivanje-postupaka-i-sankcioniranje-odgovornih/> (pristup: 31.08.2018.)

¹⁵ Ibid.

*star * Reforma* - udruga za promicanje etike, morala, obiteljskih vrijednosti i ljudskih prava, a obje su usmjerene k prevenciji seksualnih odnosa u tinejdžerskoj dobi. Cilj je očuvanje djevičanstva ili inzistiranje na prekidu seksualnih odnosa kod seksualno aktivnih članova Udruge *Reforma*, a između ostalog, oponira i pristupu uvođenju seksualne edukacije unutar kurikularne reforme hrvatskih škola. Udruga *Vigilare* promovira aktivno sudjelovanje u političkom i društvenom sektoru u cilju očuvanja individue, obitelji i životnih vrijednosti. Ova je udruga, kako navode autori, poznata po tzv. Internet aktivizmu, poziva članove da šalju elektronsku poštu institucijama i vlasti, onda kada osjete da je tradicija ugrožena ((Petričušić et al, 2017: 68).

Uz spomenute udruge, autori ističu i *Centar za obnovu kulture COK*, čiji je cilj edukacija budućih konzervativnih vođa, a sebe opisuju kao nezavisnu, neprofitnu, a između ostaloga i nepartizansku udruhu. Ono što Petričušić, Čehulić i Čepo primjećuju jest tendencija ovih udruha za svojevrsnim ujedinjavanjem. Tako se udruge *GROZD, Vigilare i Centar za prirodno planiranje obitelji* zajednički etiketiraju kao zagovaratelji pro-life pokreta. Nekoliko udruha s istim ciljem etabliralo je tzv. kišobran organizacije. Hrvatski savez za život „okuplja udruge, inicijative, pokrete, projekte i individualne članove s idejom i implementacijom primarnog cilja: zaštitu ugroženog ili nezaštićenog ljudskog života i ljudskog dostojanstva od začeca do prirodne smrti,, (ibid: 69).

Bitno je napomenuti kako je veliki broj članova ovih udruha bio ili je još uvijek aktivan u političkoj stranci pod imenom *HRAST-Hrvatski rast*, osnovan 2010. godine. Bez obzira na to što je politička stranka, stranka Hrvatski rast osnovana je od strane nekoliko konzervativnih katoličkih nevladinih udruha, a pridružuju joj se i nekoliko marginalnih konzervativnih stranaka, policara i javnih intelektualaca koji se zajednički definiraju tradicionalno konzervativnima (ibid: 68). Predsjednica ove udruge bila je i Željka Markić, ranije spomenuta kao vođa Inicijative *U Ime Obitelji*. Iako se prva verzija *HRAST*-a raspala, druga je aktivna i povezana s *Europskim*

Kršćanskim političkim pokretom te trenutno ima jednog zastupnika u parlamentu (ibid: 69). Proces uokviravanja vjersko-političkih pokreta u domenu glavnog okvira stavlja tradicionalnu obitelj, nastojeći time sačuvati vrijednosti (katoličke) većine i dominaciju katoličkog identiteta hrvatskog društva (ibid: 69).

Autori navode kako je do sada ova neo-konzervativna agenda u Hrvatskoj dostignula tri primarne točke - zaštitu tradicionalne obitelji, otpor seksualnoj edukaciji u školama te zabranu abortusa (ibid: 69). Kako je rad pisan 2017. godine, uz ove tri točke, navela bih i najrecentniju inicijativu „Istina o Istanbulskoj“ koja se suprotstavlja ratifikaciji Konvencije vijeća.

Ustavni sud spriječio je uvođenje Zdravstvene edukacije u kurikulume osnovnih i srednjih škola, isključivo iz proceduralnih razloga. Reprezent *GROZDA* okrenuo je to u svoju korist navodeći kako je sud prepoznao ono na što su *GROZD* i druge ranije spomenute udruge upozoravale cijelo vrijeme, a to je da „ministar obrazovanja silom i na ne-demokratski način predstavio spolno-zdravstveni program koji je bio samo most ka uvođenju rodne ideologije te indoktrinaciji hrvatske djece protivno volji njihovih roditelja (...)“ (ibid: 70). Kako autori navode, otvoreni zagovornici tradicionalnih i katoličkih vrijednosti okupirali su neke od vodećih pozicija ekspertnog tima uključenog u implementaciju Kurikularne reforme hrvatskih stranaka (ibid: 70).

Godine 2012. inicijativa „I ja sam bio embrij“ osnovana od strane *Civilnih udruga Vigilare* i *Fertility Care* suprotstavili su se mjerama oplodnje s izričitim zahtjevima Hrvatskom parlamentu. Zakon je odbijen, a *Hrvatska Biskupska Konferencija* okarakterizirala je zakon nemoralnim i nehumanim jer će ugroziti fundamentalne vrijednosti obitelji i braka.¹⁶ (ibid: 71.) Damir Jelić, tadašnji dopredsjednik Hrvatske demokratske zajednice usporedio je zakon s „ljudskim tragedijama Holokausta i zločina komunističkog režima“ (ibid:71).

¹⁶ Izvor: https://www.glas-koncila.hr/?option=com_php&Itemid=41&news (pristup 31.8.2018.)

Konzervativne katoličke asocijacije su, kako autori navode, provele nekolicinu mjera koje oponiraju Seksualnim i reproduktivnim pravima koja postoje od 1970-tih (ibid: 71). Također, u isto vrijeme smanjuje se broj liječnika spremnih izvršiti pobačaj vodeći se prizivom savjesti. Od 2014. godine tijekom razdoblja Korizme diljem zemlje ispred javnih bolnica organizirana su molitvena bdjenja pod nazivom 40 dana za život (ibid: 71). Molitvene zajednice koordinirane su *Međunarodnom ekumenskom molitvenom inicijativom za nerođeni život*, a formirane su po uzoru na američke i zapadno-eurotske *pro-life* inicijative. Ustavni sud je u Veljači 2017. godine odbacio zahtjev za rješenjem tzv. Zakona o abortusu, a udruge *U Ime obitelji*, *Hrvatski pokret za život i obitelj*, *Hrvatski katolički zbor* ispunile su žalbe kako bi ga nanovo poduprijele (ibid: 72).

Zanimljivo je kako gore spomenute udruge konstantno koriste diskurz ljudskih prava pri legitimizaciji njihovih tvrdnji. Primjerice, manipuliraju pravim diskursom i tumače prava tako da odgovaraju katoličkom učenju i vrijednostima. To se odnosi na interpretacije prava roditelja da odlučuju na koji će se način djeca poučavati o seksualnosti i rodnoj ravnopravnosti, prava na slobodnu i autonomnu odluku o nečijem reproduktivnom životu te prava na slobodu religijskog uvjerenja. Kroz njihova tumačenja, umjesto univerzalnog shvaćanja ljudskih prava, oni će uvijek inzistirati na interpretaciji povezanoj uz model konzervativne katoličke moralnosti (ibid: 72). Uz to, u zemlji s gotovo 80% samo-deklariranih Katolika (prema popisu stanovnika iz 2011.), vjersko politički pokreti često zahtijevaju legitimaciju predstavljajući „moralnu katoličku većinu“ (ibid: 72). Ključno je napomenuti i kako autori u svim ranije navedenim udrugama primjećuju povezanost i konstantnu repeticiju istih ljudi (ibid: 77-78).

U zaključku svoga rada Petriučušić, Čehulić i Čepo zaključuju kako hrvatski vjersko-politički pokreti koegzistiraju s trenutnim globalnim konzervativnim trendovima. Način na koji su uspjeli iskoristiti priliku za prodor u političku moć tiču se propisa u referendumskoj strukturi koja je stvorila pojačan politički moment za afirmaciju njihovih ideja, dok istovremeno vlada

duboko nepovjerenje u *mainstream* politiku. Konačno, vođe udruge *U Ime Obitelji* naglašavaju kako njihova inicijativa nije katolička, već da su jednostavno zabrinuti za „moralni pad“ vlastite zemlje (ibid: 79).

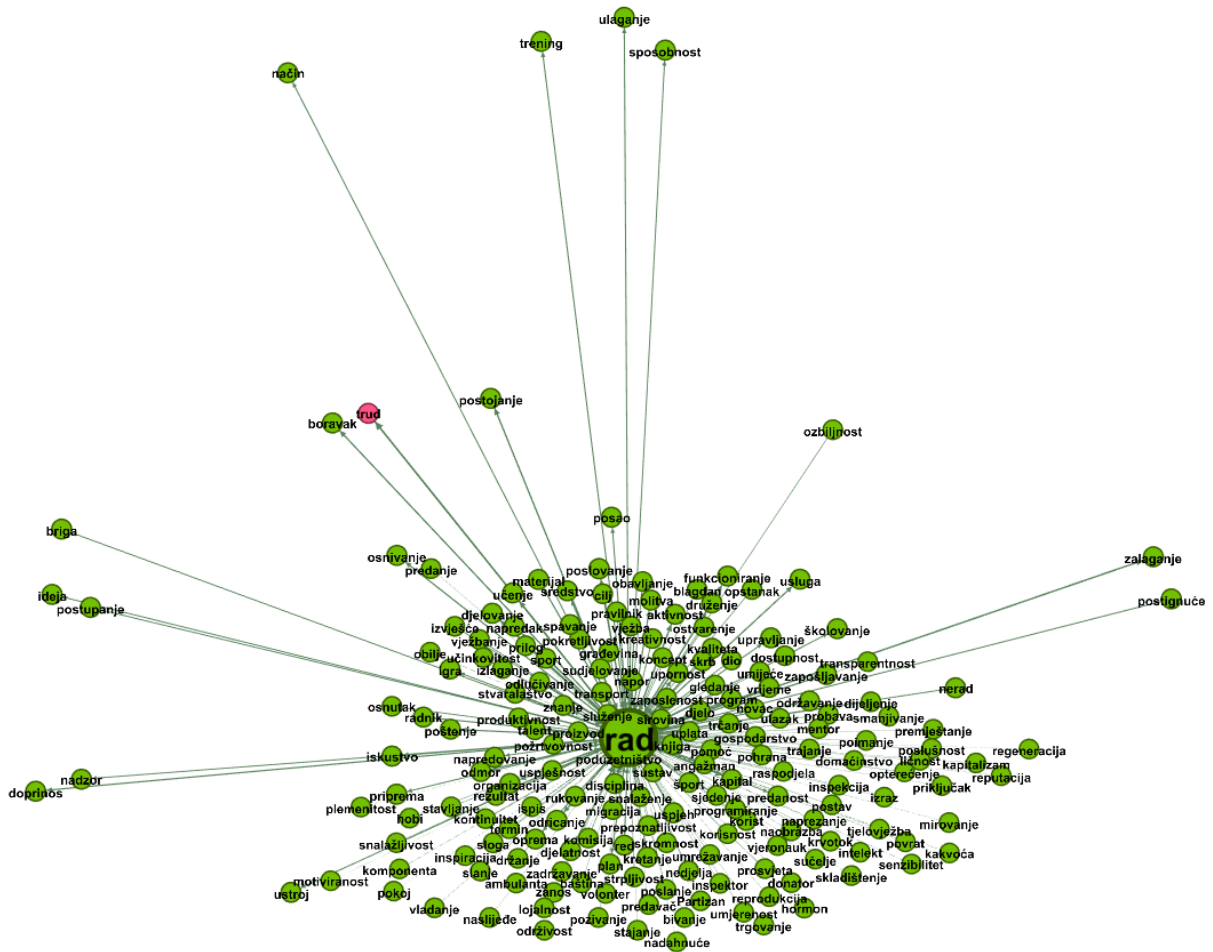
6. Hrvatski okviri rasprave o abortusu

Nakon što sam dala uvide u okvire razmišljanja karakteristične konzervativnom modelu Strogog Oca i progresivnom modelu Skrbnog Roditelja, projicirala sam određene zaključke na sam koncept abortusa i dvije različite moralne predodžbe o njemu. U konačnom dijelu rada pružit ću svoj osvrt i interpretaciju na medijsku reprezentaciju diskurzivnih okvira pobačaja u Hrvatskoj. U prvom dijelu provedeno je leksičko istraživanje koncepata abortus i pobačaj, koje se temelji na hrvatskom korpusu tekstova hrwac22, a sve s ciljem kako bi se uvidjelo s kojim su drugim konceptima u (najčešćim) relacijama. Rezultati istraživanja i dobivene relacije potom su grafički prikazane i pojašnjene. Drugi dio istraživanja čini analiza medijskih sadržaja koji prate jedan od ključnih pokreta širenja afirmativnih konzervativnih stajališta o abortusu – Hoda za život. Na temelju takve analize, iznijet ću vlastite proširene uvide u ovu problematiku i time potkrijepiti teorijske postavke rada.

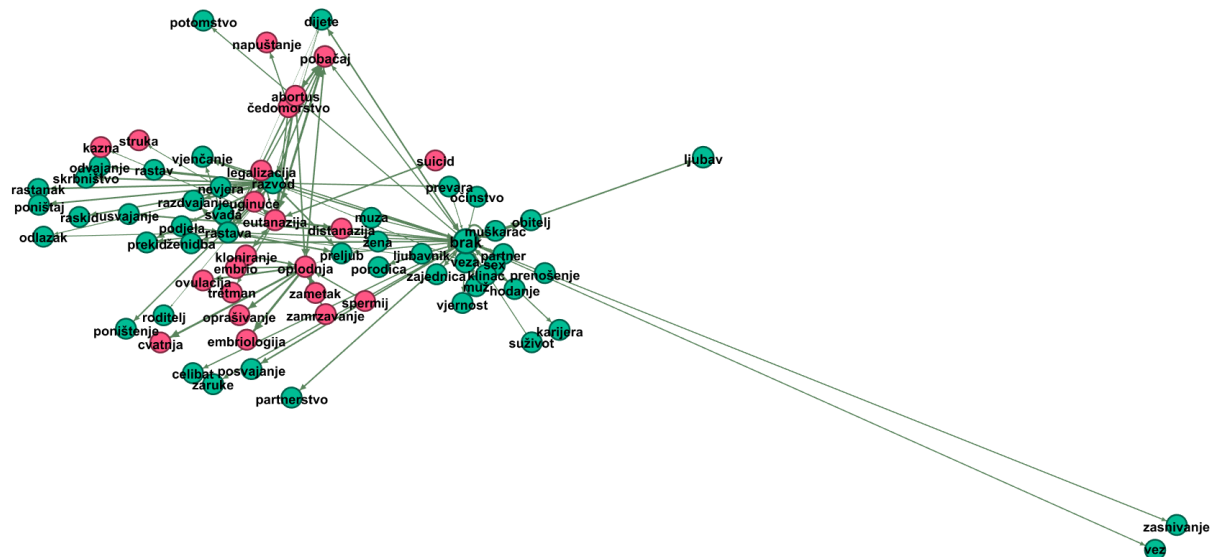
6.1. Hrvatske poveznice s riječi abortus

Ako riječi abortus i pobačaj provučemo kroz korpus hrvatskih riječi iz 2013.godine, sistem detektira 1050 riječi koje se povezuju s ta dva pojma (Vidi Slika 1).

kojoj je izveden medicinski zahvat abortusa percipira se nemoralnom te u tom kontekstu zaraznom.

Slika 4: grafički prikaz čvorišta „rad“

Slika 5: Grafički prikaz čvorišta „brak“

Čvorišta „brak“ (vidi Slika 4) i „rad“ (vidi Slika 5) povezuje su uz drugi najčešći uzrok pobačaja po Lakoffu, koji sam spomenula u četvrtom poglavlju. Model Strogog Oca zahtjeva podređenost žene muškarcu i njezinu tradicionalnu ulogu prema kojoj se obitelj i reproduktivno ostvarenje stavlja na prvo mjesto.

Povezivost ključnih čvorišta leksema abortusa s moralnim okvirima razmišljanja karakterističnim za konzervativni ili progresivni um, primjećujemo njihovu zastupljenost ili u oba sistema ili isključivo unutar konzervativnih moralnih okvira.

6.2 Jezični okviri portalnih *live* prijenosa Hoda za život

U sklopu detekcije specifičnih okvira unutar diskursa pobačaja u Hrvatskoj, kao reprezentativni primjer odlučila sam analizirati jedan od aktualnijih primjera hrvatskog konteksta vezan uz ovu tematiku.

19. svibnja, 2018. godine u tri hrvatska grada, Zagrebu, Splitu i Rijeci održan je Hod za život. Prema definiciji konzervativnih vjerskih udruga, objavljenim na službenoj stranici inicijative Hoda za život, činom hoda na prethodno dogovoreni datum, pojedinac brani pravo

na život svakog ljudskog bića od začeća do prirodne smrti te pruža podršku svakoj trudnici.¹⁸ U kontekstu uokviravanja diskursa abortusa oko termina djeteta, tekst službene stranice nastavlja kako „Začecem nastaje jedinstveno ljudsko biće! Dijete je zasebna jedinka, dječak ili djevojčica, koji raste u tijelu svoje majke. Kod začeća su određeni: spol djeteta, boja očiju, kose, kože, visina, građa tijela, smisao za glazbu, umjetnost, sport...“¹⁹ Internetska stranica ove inicijative služi kao svojevrsna platforma – pozivnica za sve one koji žele podržati „pravo na život“ definiran isključivo začecem kao početkom te prirodnom smrću kao krajem. Jednako tako, kao cilj ovogodišnjeg hoda, inicijativa navodi popravak demografske situacije u Republici Hrvatskoj jer je pitanje demografije „najbitnije za hrvatsku budućnost.“²⁰ Osim očekivanih konzervativnih okvira koji umjesto medicinskih termina fetusa i embrija koriste pojam djeteta, ovdje također možemo uočiti svojevrsan Orwellianski pristup koji posuđuje karakteristične lijeve okvire skrbi referirajući se na navodne primarne razloge odluke na abortus. „Potvrdit ćemo svoje očekivanje da se pruži konkretna pomoć svakoj ženi koja razmišlja o pobačaju iz ekonomskih razloga, zbog neinformiranosti ili pritiska okoline (što 75% žena navodi kao razlog za pobačaj).“²¹ Međutim, postupak osuđujućeg Hoda za život (ako impliciramo metaforu ubojstva) i zahtijevanje delegalizacije pobačaja nije koegzistentno s moralnom skrbi karakterističnoj modelu Strogog Oca te potkopava tek naizgled riječima upriličenu empatiju.

Od tri grada gdje se Hod održavao, jedino je u gradu Rijeci, uz inicijativu Hoda za život marširala i skupina ljudi oprečnih stavova, nazivajući svoj hod Hodom za slobodu. Iako se tri medijska portala čije sam prijenose uživo odabrala analizirati trude ostati nepristrani kako forma izvještaja to zahtjeva, specifičnom formom ponavljanja koja je nespretno prisutna unutar

¹⁸ Hod za život: <https://www.hodzazivot.hr/> (pristup: 10.09.2018.)

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid.

takvog tipa medijskog članka, sudjeluju u specifičnom konzervativnom uokviravanju diskursa o pobačaju.

Portal *Index* u svojem članku pod imenom *15.000 ljudi u tri grada marširalo protiv prava na pobačaj, nije prošlo bez incidenata*²² kroz svojevrsnu usporedbu Hoda za život i Hoda za slobodu u Rijeci, navodi tekstove sudionika progresivnijeg hoda: "Čekamo vas u 21. stoljeću!", "Volim grad koji misli", "Stop femicidu" i "Rijeka nije ravna ploča"²³. Osim što ove parole funkcioniraju na percipiranju suprotnog stajališta intelektualno inferiornijim, također afirmiraju pojam femicida. Iako je progresivnom umu cilj transparenta očit: upozoriti na ugrožavanje života žene ako se pobačaj delegalizira, takav pojam prema kognitivnim modelima skriva metaforu ubojstva koja u kontekstu pobačaja otvara okvire konzervativnih moralnih stajališta. U kontekstu splitskog Hoda, autori članka odlučuju se za popratni video-intervju pružajući prostor jednome od sudionika hoda. Iako takvim pristupom prividno favoriziraju samo konzervativnu stranu razmišljanja, cilj je bio sasvim suprotan: izabranom sudioniku pružen je prostor isključivo iz podsmjeha time izazivajući potencijalni kontra-efekt čak i kod onih bližim progresivnom razmišljanju. "Podržavam hrvatsku mladost, a ne da budu otac i majka nule. Bit će roditelj jedan, roditelj dva... Ja sam bio i prošli put, kako bi ja znao da me nisu obavijestili naši - Hod za život i branitelji. Život počinje od začeca. Kod silovanih žena... Treba kaznit silovatelja. Ne poznajem žene koje su pobacile. Imam tri sina i unučad, svi idu u crkvu i mole se za život."²⁴ Odabirom ovog citata u članku ponovno doprinose repeticiji

²² R.I., I.R., D.Ma., M.Ba. (19.05.2018.): *15.000 ljudi u tri grada marširalo protiv prava na pobačaj, nije prošlo bez incidenata*: <https://www.index.hr/vijesti/clanak/video-foto-15000-ljudi-u-tri-grada-marsiralo-protiv-prava-na-pobacaj-nije-proslo-bez-incidenata/1045762.aspx> (pristup: 10.09.2018.)

²³ Ibid.

²⁴ Ibid.

konzervativnog moralnog stajališta. Odabrani intervju objavljen je i u zasebnom članku pod naslovom: *Pitali smo "hodače" zašto prosvjeduju, teško je shvatiti što je ovaj gospodin htio poručiti.*²⁵

Slobodna Dalmacija, odnosno novinar Ivan Kaštelan gotovo je u potpunosti svoj tekst *'Hod za život' u Splitu prošao bez incidenta, pjevale se domoljubne i hajdučke pjesme; Majka šestero djece: Svoga prvog sina rodila sam maloljetna*²⁶...podredio konzervativnim moralnim okvirima. Osim što eksplicitno citira navode koji apeliraju na temeljnu i prirodnu ulogu žene kao majke („Cijeli život sam posvetila glazbi i tisućama koncerata, a obitelj sam zapostavila. To je ono što mi je nedostajalo, pa sam upravo zato ja prava osoba da budem tu i poručim vam da su naša djeca naše najveće blago“²⁷), u nekoliko navrata prenosi izvrnutu logiku afirmiranja ljudskih prava kroz konzervativni moralni model („Želimo poručiti da je život temeljno ljudsko pravo iz kojeg proizlaze sva ostala prava, da život počinje začecem, a ne prvim plačem kako neki tvrde - kazao nam je Tomislav Slavić, koordinator splitskog Hoda za život“²⁸). Jedini prostor afirmaciji progresivnog modela razmišljanja u članku autor daje na samom kraju, pitajući prethodno navedenog Tomislava Stanića o stavu prema uvođenju spolno-zdravstvene

²⁵ R.I., D.Ma. (19.05.2018.): *Pitali smo "hodače" zašto prosvjeduju, teško je shvatiti što je ovaj gospodin htio poručiti.*: <https://www.index.hr/vijesti/clanak/video-pitali-smo-hodace-zasto-prosvjeduju-tesko-je-shvatiti-sto-je-ovaj-gospodin-htio-poruciti/1045774.aspx> (pristup: 10.09.2018.)

²⁶ Kaštelan, I. (19.05.2018.): *'Hod za život' u Splitu prošao bez incidenta, pjevale se domoljubne i hajdučke pjesme; Majka šestero djece: Svoga prvog sina rodila sam maloljetna...*: [https://www.slobodnadalmacija.hr/dalmacija/split/clanak/id/487018/hod-za-zivot-u-splitu-prosao-bez-incidenta-pjevale-se-domoljubne-i-hajducke-pjesme-majka-sestero-djece-svoga-prvog-sina-rodila-sam-maloljetna](https://www.slobodnadalmacija.hr/dalmacija/split/clanak/id/487018/hod-za-zivot-u-splitu-prosao-bez-incidenta-pjevale-se-domoljubne-i-hajducke-pjesme-majka-sestero-djece-svoga-prvog-sina-rodila-sam-maloljetna...) (pristup: 10.09.2018.)

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid.

edukacije u školama. Očekivano, pobornik konzervativnog moralnog modela, izbjegao je konkretan odgovor skrenuvši temu: „Evo, ja bi volio da se u školu vrati domaćinstvo.“²⁹

Novinarka *Novog lista*, Sanja Gašpert potrudila se pružiti informativan i ideološki nenametljiv uvid u dva riječka hoda kroz dva različita nezavisna članka. Hod za život interpretirala je prijenosom uživo pod nazivom '*Ljudska prava počinju začecem*': "*Hod za život*" *blokirale aktivistice koje su sjele na pod. Policija ih privela*³⁰. Unutar njega navodi nekoliko različitih natpisa s transparenta koji su bili uočljivi u koloni dugačkoj više od tisuću ljudi, a poseban prostor daje onima upućenim kontra-skupini: "Napredna Rijeka zna kad počinje život" i "Hod za slobodu, ali svih pa i nerođenih." Ponovna uporaba terminologije suprotnog stajališta u pokušaju afirmacije vlastitih: „napredni“ atribut Rijeke okvir je progresivnog razmišljanja koji se očituje u metafori moralnog rasta. Rijeka je napredovala kroz model jednake skrbi prema različitim pojedincima. Ista zamka ponavlja se u opetovanoj terminologiji ljudskih prava koja se ističe u izjavi jedne od organizatorica, Blaženke Kulić: "Želimo dati potporu svakoj ženi i želimo da poruka ovog hoda bude da sva ljudska prava počinju začecem."³¹ Svakoj ženi, ali ne onoj koja želi pravo na izbor.

U članku koji interpretira Hod za slobodu, pod nazivom *ČEKAMO VAS U 21. STOLJEĆU Par tisuća ljudi poručilo iz Rijeke glasno "ne" zatiranju ljudskih prava*, ista autorica afirmira okvire progresivnog moralnog stajališta. Tako u navodima izjava sudionika ističe bitnost afirmacije skrbnog modela moralnosti na mlađe generacije: „Lorena Zec je poručila; Želim se zahvaliti, jer danas niste tu za mene nego za moju kćer. Borim se za svoje slobodno sutra, a moje sutra je – ona“. Osim toga, u odabranim izjavama sudionika može se istaknuti i uočena potreba za re-uokviravanjem termina koji su se afirmirali kao isključivo

²⁹ Ibid.

³⁰ Gašpert, S. (19.05.2018.): '*Ljudska prava počinju začecem*': "*Hod za život*" *blokirale aktivistice koje su sjele na pod. Policija ih privela*: <http://www.novolist.hr/Vijesti/Rijeka/Ljudska-prava-pocinju-zacecem-Hod-za-zivot-blokirale-aktivistice-koje-su-sjele-na-pod.-Policija-ih-privela>

³¹ Ibid.

konzervativni, iako se njihove vrijednosti mogu iščitati i u progresivnom modelu: „Ja volim svoju zemlju i želim da je napravimo boljom i kvalitetnijom za sve stanovnike (...) Hrvatska se voli znanjem i slobodom.“³² Osim produktivnih primjera progresivnog uokviravanja, mora se istaknuti i citat riječkog gradonačelnika Vojka Obersnela: „Nemojte se bojati reći "ne", pobijediti ih možemo samo glasnim "ne" i samo glasnom istinom. Samo na taj način možemo postići slobodu.“ Interpretacija njegovog poziva na borbu negiranjem može biti klopka svojevrsnog *Don't think of an Elephant* modela re-uokviravanja koji se zadržava u „protivničkim“ modelima razmišljanja i na taj način nema željeni učinak.

7. Zaključak

Kroz ovaj rad trudila sam se prvenstveno ukazati na procese kognitivne lingvistike unutar ljudskog mozga i prikazati koncepte uokviravanja „prirodnim“ sistemima razmišljanja i zaključivanja. Metaforički koncepti duboko su utaboreni unutar ljudskog percipiranja svijeta i kao takve još ih je bitnije detaljnije shvatiti. Procesom odmagljivanja granica između emotivne i racionalne sfere unutar ljudskog mozga možemo odbaciti zastarjelu definiciju razuma koja nalaže da nas činjenice oslobađaju same po sebi. Uloga relevantnih činjenica je bitna, ali mora koegzistirati unutar okvira moralne važnosti. Ako uzmemo u obzir da se nacije u ljudskom umu percipiraju kroz metaforu obitelji, nužno je uvidjeti postojanje dva modela obitelji kojima pripisujemo i dva oprečna najzastupljenija moralna stajališta. Kroz uvid u model Strogog Oca i model Skrbnog Roditelja razlažem činjenicu kako su specifična razmišljanja i moralna rasuđivanja utaborena kroz dugi vremenski period i ne podrazumijevaju međusobnu zavisnost. Bitno je naglasiti kako u svojem međusobnom odnosu ne mogu pronaći zajednički jezik, upravo zbog različitih okvira i suštinski različitih moralnih baza koje ih ograničavaju. Shodno tome, postoje i dva različita stava prema abortusu koja su temeljena na međusobno

³² Ibid.

obrnutim prioritetima moralne hijerarhije. Model Strogog Oca abortus će percipirati šokantnim moralnim prijestupom, dok će isti stupanj averzije biti prisutan kod Skrbnog Roditelja kada se izbor oduzima. Temeljni pristup Strogog Oca uvijek će u prvi plan staviti discipliniranje, dok Skrbni Roditelj bazira svoje odnose na empatiji. Posebna opasnost pri formiranju diskursa pobačaja jest uzastopna repeticija koncepta djeteta tamo gdje je prema medicinskim terminima ispravno koristiti embrij ili fetus. Kroz projiciranje Lakoffovih postavki na diskurs o pobačaju u Hrvatskoj, mogu zaključiti kako je u javnoj sferi diskurz bliži konzervativnim moralnim metaforama. Pobornici lijevih stajališta još uvijek ne vladaju procesima uokviravanja, vjerojatno izbjegavajući zamku potencijalnih manipulacija. Te iste manipulacije u procesima desnih uokviravanja iščitavaju se isključivo u uporabi Orwellijanskog jezika; kada svoje ideje nastoje progurati kroz termine tuđih okvira. Ovaj rad samo je svojevrsan uvid u supostojanje različitih moralnih baza koje prethode svakom stavu o abortusu. Kao takav može poslužiti kao baza u daljnjim iščitavanjima dubokih i često nesvjesnih metafora povezanih uz jedan ili drugi moralni model. Isto tako, ključno je proučiti najčešće kanale prijenosa koji služe kao dobro utaborene društvene, religijske i političke strukture nužne za afirmaciju specifičnog okvira.

Konačno, htjela bih naglasiti da sam u svojem radu težila deskriptivnom, a ne perspektivnom sudu. Na taj sam način pokušala izbjeći sve vrijednosne sudove, koji bi potencijalno umanjili akademsku razinu ovog rada u očima određenih čitatelja. Međutim, smatram ključnim naglasiti da prvenstveno kao ljudsko biće, a zatim i kao studentica kulturalnih studija posjedujem stav o tematici o kojoj sam pisala, a on korespondira s lijevom prošlošću mog fakultetskog odabira.

8. Literatura

Knjige:

Brozović Rončević, D. i Žic Fuchs, M.: *Metafora i metonimija kao poticaj u procesu imenovanja*, FOLIA ONOMASTICA CROATICA 12–13 (2003–2004)

Charteris Black, J.: *Politicians and Rhetoric – the Persuasive Power of Metaphor*, PALGRAVE MACMILLAN, 2005.

Chomsky, N.: *Syntactic structures*, Berlin; New York, Mouton de Gruyter, 2002.

Debray, R.: *Uvod u Mediologiju*, Clio, Beograd, 2000.

Dobson, J.: *Dare to Discipline*, Tyndale House Publishers, 1970.

Dobson, J.: *The New Dare to Discipline*, Tyndale House Publishers, Michigan, 1992

Evans, V. i Green, M.: *Cognitive Linguistics; An Introduction*, Edinburgh University Press, 2006.

Formigari, L.: *Metafora od Vica do kognitivne lingvistike*; tekst predavanja kojeg je Lia Formigari održala na Odsjeku za filozofiju Sveučilišta u Zagrebu 2. ožujka 2009., objavljeno na stranicama Filozofskog Fakulteta u Zagrebu, prijevod Bogdanić:
<http://www.ffzg.unizg.hr/filoz/wp-content/uploads/2011/09/> (pristup: 31.08.2015.)

Frede, D. i Inwood B.: *Language and Learning: Philosophy of Language in the Hellenistic Age*, Cambridge University press, 2005.

Geeraerts, D. i Cuyckens, H.: *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistic*, Oxford University Pres Inc., 2007.

Kövecses, Z.: *Metaphor; A Practical Introduction*, Oxford University Press, Inc., New York, 2010

Kövecses, Z.: *Metaphor and Emotion: Language, Culture and Body in Human Feeling*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Lakoff, G. i Johnson, M.: *Metaphors we live by*, The university of Chicago Press, Ltd., London, 2003.

Lakoff, G.: *Don't Think of an Elephant*, Vermont, Chelsea Green Publishing, 2014.

Lakoff, G.: *Moral Politics: How Liberals and Conservatives think*, Chicago i London, The University of Chicago Press, 2002.

Lakoff, G.: *The Political Mind: A Cognitive Scientist's Guide to Your Brain and Its Politics*, London, Penguin Books, 2008.

Lakoff, G.: *The Political Mind*:
http://library.fora.tv/2008/06/20/George_Lakoff_on_The_Political_Mind (pristup 31.08.2015.)

Lakoff, G.: *Whose Freedom?: The Battle over America's Most Important Idea*, New York, Farrar, Straus and Giroux, 2006.

Lipmann, W.: *Javno mijenje*, Naprijed, Zagreb, 1995.

Matasović, R.: *Jezična raznolikost svijeta*, Algoritam, Zagreb, 2011.

Pešić, A-M.: *Jezične konstrukcije u govorima predsjedničkih kandidata: završni rad*, Rijeka, FFRI, 2015.

Petričušić, A., Čehulić, M. i Čepo, D.: *Gaining Political Power by Utilizing Opportunity Structures: An Analysis of the Conservative Religious-Political Movement in Croatia*, Croatian Political Science Review, vol 54, no.4, 2017, pp. 61-84.

de Saussure, F.: *Tečaj opće lingvistike / Ferdinand de Saussure; uvod i komentar Tullio De Mauro; prijevod s francuskog i talijanskog Vojmir Vinja; predgovor hrvatskomu izdanju August Kovačec*, Zagreb : ArTresor naklada : Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2000.

Skinner, B.F.: *Verbal Behavior*, Acton, MA: Copley Publishing Group. p. 11., 1957.

Sremac, S. i Ganzevoort, R. R.: *Religious and Sexual Nationalisms in Central and Eastern Europe: Gods, Gays and Governments*, Brill, Leiden, Boston, 2015.

Šola, A. i Đukić, M.: *Analiza medijskog praćenja inicijative U Ime Obitelji: Zašto je David pobedio Golijata*, Crkva u svijetu, vol 49, br. 2, 197-221, primljeno 3/2014.

Web izbori:

https://www.glas-koncila.hr/?option=com_php&Itemid=41&news_ (pristupljeno 31.8.2018.)

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=43605> (pristup 20.08.2018.)

U Ime Obitelji: *O nama* <https://uimeobitelji.net/o-nama/> (pristup 31.08.2018.)

Hinino plasiranje lažnih vijesti o U ime obitelji: Zatraženo ispitivanje postupaka i sankcioniranje odgovornih: <https://uimeobitelji.net/hinino-plasiranje-laznih-vijesti-o-u-ime-obitelji-zatrazeno-ispitivanje-postupaka-i-sankcioniranje-odgovornih/> (pristup: 31.08.2018.)

Hod za život: <https://www.hodzazivot.hr/> (pristup: 10.09.2018.)

R.I., I.R., D.Ma., M.Ba. (19.05.2018.): *15.000 ljudi u tri grada marširalo protiv prava na pobačaj, nije prošlo bez incidenata:* <https://www.index.hr/vijesti/clanak/video-foto-15000-ljudi-u-tri-grada-marsiralo-protiv-prava-na-pobacaj-nije-proslo-bez-incidenta/1045762.aspx> (pristup: 10.09.2018.)

R.I., D.Ma. (19.05.2018.): *Pitali smo "hodače" zašto prosvjeduju, teško je shvatiti što je ovaj gospodin htio poručiti.:* <https://www.index.hr/vijesti/clanak/video-pitali-smo-hodace-zasto-prosvjeduju-tesko-je-shvatiti-sto-je-ovaj-gospodin-htio-poruciti/1045774.aspx> (pristup: 10.09.2018.)

Kaštelan, I. (19.05.2018.): *'Hod za život' u Splitu prošao bez incidenta, pjevale se domoljubne i hajdučke pjesme; Majka šestero djece: Svoga prvog sina rodila sam maloljetna...: <https://www.slobodnadalmacija.hr/dalmacija/split/clanak/id/487018/hod-za-zivot-u-splitu-prosao-bez-incidenta-pjevale-se-domoljubne-i-hajducke-pjesme-majka-sestero-djece-svoga-prvog-sina-rodila-sam-maloljetna> (pristup: 10.09.2018.)*